

bedijking van de Elisabethpolder in 1866 kwamen die lozingspunten te vervallen; drastische aanpassing was nodig. Dit geschiedde door het graven van een uitwateringskanaal langs de oostelijke en zuidelijke dijk van de Elisabethpolder verder aansluitend op de sluis in de Kompolder. De oorspronkelijke grootte van het suatiegebied van het nieuwe waterschap, opgericht in 1874, was ong. 1925 ha; het is in de loop der jaren uitgebreid tot bijna 3300 ha.

e. *Waterschap op de Grootte Suatie bij Oostburg.*

De polders Grootte Henricus, Veerhoek, Oude Haven, Stampershoek, Annex of Kleine Henricus en Snouck Hurgronje, gelegen noordelijk en westelijk van Oostburg werden in 1920 ondergebracht in een overkoepelend lichaam door oprichting van bovengenoemd waterschap.³²⁸) Het doel was de afwateringsproblemen gezamenlijk beter op te lossen; het water van het ruim 617 ha omvattende waterschap werd afgevoerd naar Nieuwe Sluis. Deze opzet was echter niet afdoende.

f. *Waterschap voor de uitwatering door de sluizen bij Nummer Eén in den Hoofdplaatpolder.*

Bij Sasput was in 1652 een sluis gebouwd. Toen de Hoofdplaatpolder in 1778 bedijkt werd, bouwde men een sluis bij de daar naderhand ontstane buurtschap Nummer Eén. Nadat die sluis ruim een eeuw dienst had gedaan, was de uitwateringsgeul in het voorland van de Nieuwerhavenpolder verzand; bovendien was de sluis te klein geworden. Daarom werd in 1888 meer oostwaarts de huidige sluis bij Nummer Eén gebouwd. Na 1941 (oprichting waterschap Het Vrije van Sluis) werden nog enige kleine polders aan dit afwateringsgebied toegevoegd, waarmee zijn oppervlakte 5200 ha werd.

g. *Waterschap der Sluis aan de Wielingen.*

Nadat de rechtstreekse verbinding van het Zwin met de Braakman in 1786/88 door de aanleg van de Kapitale Dam en de Bakkersdam was verbroken lag het voor de hand dat de verlanding in het Zwingebied zou toenemen. De inpolderingen van generaal Van Damme, in de Passageule ten westen van de Bakkersdam, kort na 1800, waren het gevolg (zie hoofdstuk II, par. 10), hetgeen aanpassing van de afwatering der reeds bestaande polders nodig maakte, doch geen verbetering bracht. De verwickelingen met België in 1830/39 gepaard gaande met inundaties,³²⁹) maakten de situatie nog moeilijker. In 1843 kreeg deze aangelegenheid extra aandacht. Diverse plannen werden ontworpen, waarvan we noemen: het graven van een uitwateringskanaal, tevens scheepvaartkanaal, van Sluis naar Breskens, dat echter te duur bleek om gerealiseerd te worden.

Eerst in 1860 werd door een daarvoor ingestelde commissie voor verder

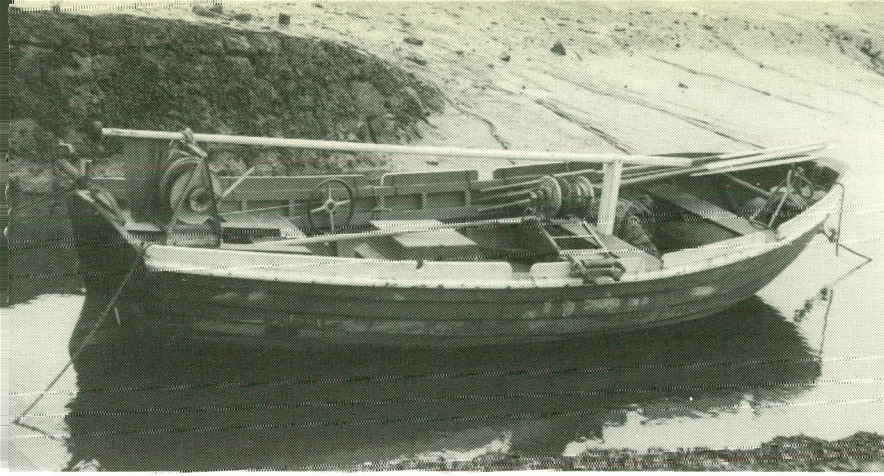

fig. 156.

De oude peilboot voorzien van een motor.

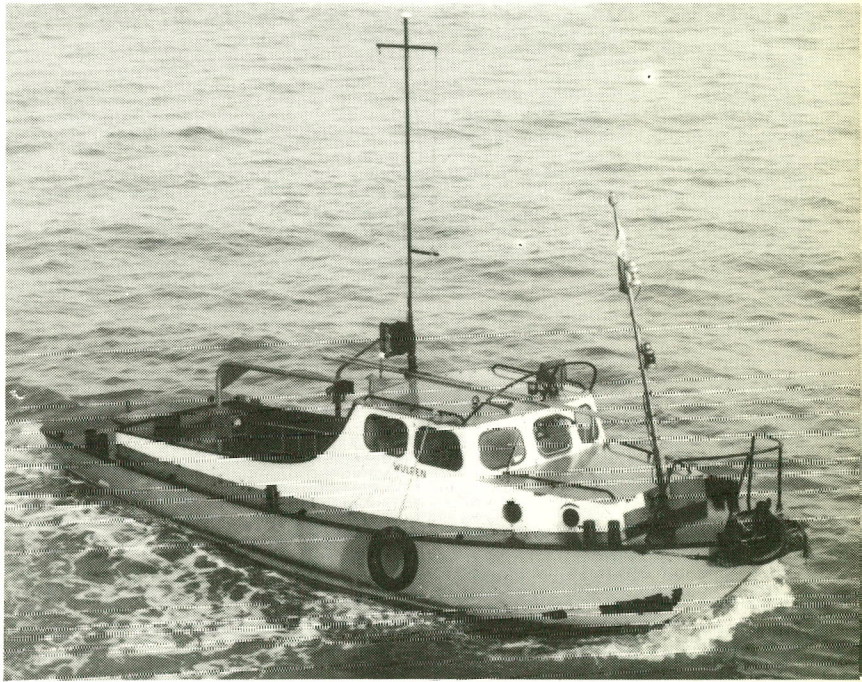

fig. 157.

De nieuwe peilvlet „Wulpen” van het waterschap „Het Vrije van Sluis”.

Foto: J. A. J. Boekhout,
Breskens

fig. 161.

Zate bij Cadzand waar „zinkstukken” van azobé-
materiaal werden gemaakt.
(1967).

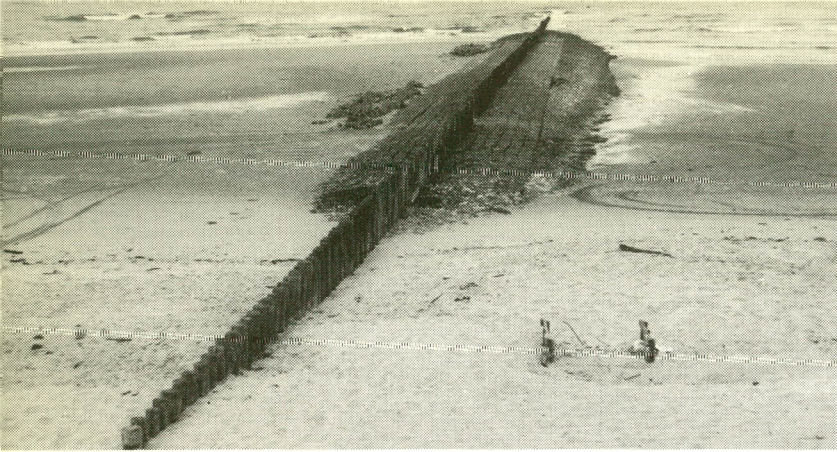

fig. 162.

Eén der strandhoofden bij Cad-
zand, opname 1961.

fig. 163.

De Oostnol (oostzijde) aan de Jong Breskens-
polder bij Nieuwesluis met windkracht 8-9
uit het noordwesten - februari 1949.

Foto: P. J. Priester, Breskens

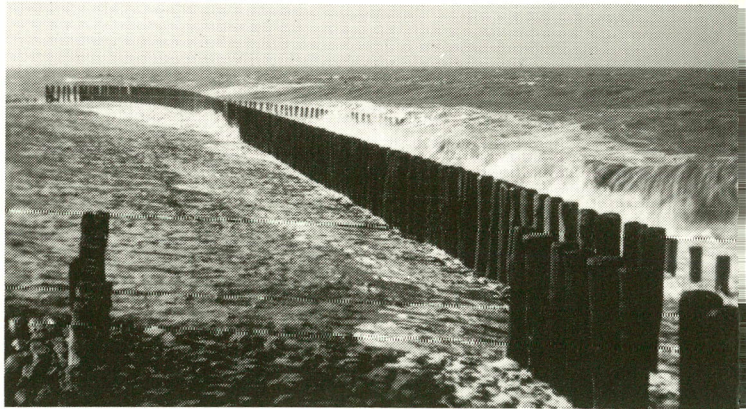

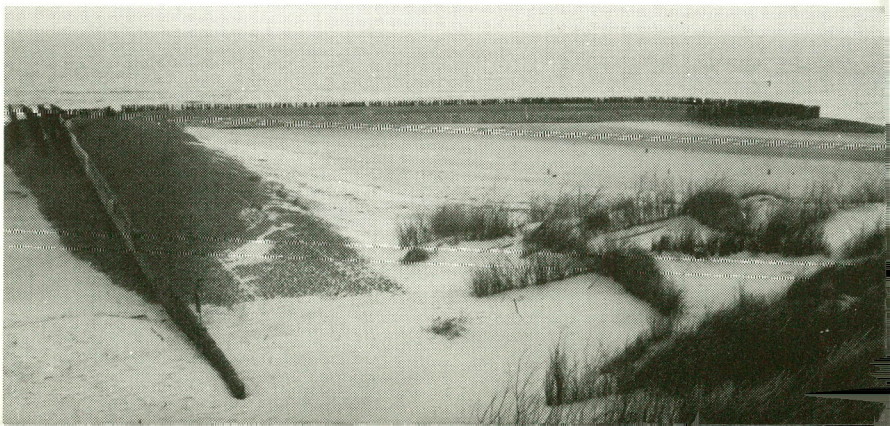
fig. 164.

Noordwester storm (windkracht 8-9) in februari 1949
aan de westzijde van de Oostnol bij Nieuwesluis.

Foto: P. J. Priester, Breskens

fig. 165.

Het kruishoofd ruim 3 km
ten westen van Nieuwe-
sluis op de grens van de
Adornis- en van de Baanst-
polder.

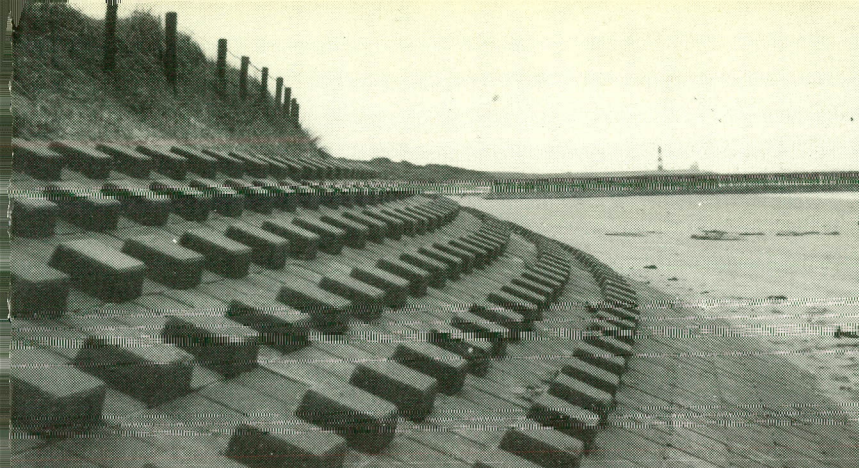

fig. 166.

Duinvoetverdediging aan de Oud-Breskenspolder, aangelegd in 1950/51.

fig. 168.

De werking van een paalrij op een stenen verbindingdam bij vloed aan de Hoofdplaatpolder bij Nummer Eén.

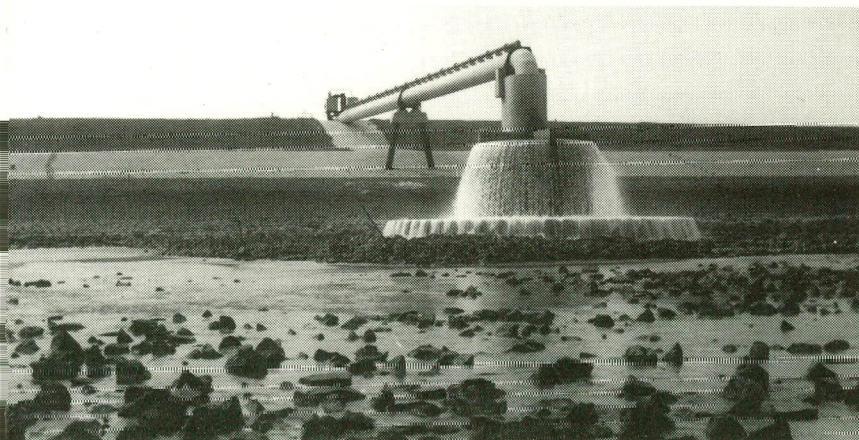

fig. 171.

De uitlaat van het koelwater van de PZEM-waterfabriek aan de Nieuw-Neuzenpolder langs de Westerschelde.

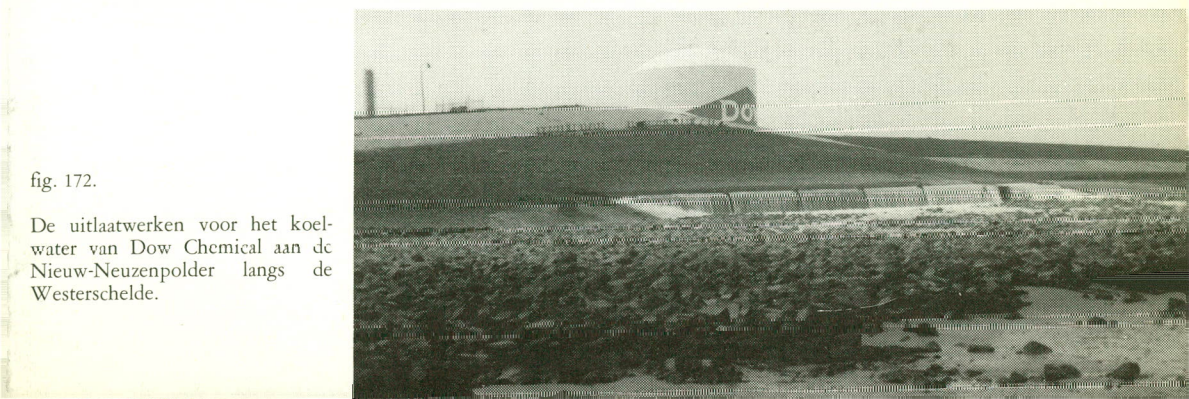

fig. 172.

De uitlaatwerken voor het koelwater van Dow Chemical aan de Nieuw-Neuzenpolder langs de Westerschelde.

fig. 175.

Uitvoering van zinkwerken aan de calamiteuze Eendragtspolder in 1969.

Foto: C. A. I. Kotvis, Middelburg

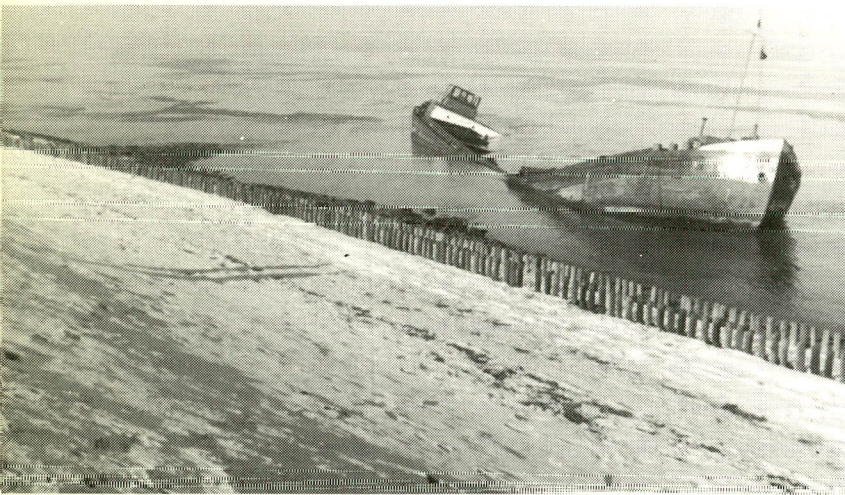

fig. 177.

In februari 1963 strandde het Duitse sleepschip (circa 1000 ton) „Willy Cornelia” op de oever van de calamiteuze Eendragtspolder in Oost Zeeuwsch Vlaanderen.

fig. 179.

Een oevergedeelte bij Walsoorden tijdens de ijsgang in 1963. De dijk is in 1972 op delta-hoogte gebracht. Het directiegebouw werd in 1971 afgebroken.

onderzoek een plan opgemaakt voor afwatering van de wateringen: van de Passluis" (bij Sluis), van de „Kapitale Dam" en van Cadzand. Men dacht toen aan het graven van een uitwateringskanaal naar de Tienhonderdpolder en aan het bouwen van een zeesluis aldaar. De kostenbegroting was f 583.000; ook dat plan kwam niet tot uitvoering.

Inmiddels was de 50 jaar durende inpolderingsconcessie van Van Damme afgelopen (1805-1855); van Staatswege had men verdere bedijkingsplannen in het Zwin, waarbij tevens aan een nieuw afwateringskanaal door de nieuwe polder werd gedacht. Bij de uitmonding te Cadzand zou een sluis worden gebouwd. Hoewel van Rijkswegen bij de wet van 6 juli 1863 een bijdrage van f 206.000 was verzekerd, bleef de zaak nog enige jaren aanhangig. De Zwinpolder werd inmiddels in 1864 bedijkt.

De belanghebbende polders zagen geen kans de ontbrekende financiën op te brengen. De commissie van onderzoek legde in 1868 haar mandaat neer en in 1869 besloot de Regering de werken van Rijkswegen uit te voeren. Om tegemoet te komen aan de bedenkingen, die bij de Tweede Kamer der Staten Generaal waren gerezen, wilde men het werk niet laten aanvangen voor de betrokken polders tot één waterschap waren verenigd. Op 21 april 1870 volgde oprichting van het Waterschap der Sluis aan de Wielingen, goedgekeurd bij Z.M. besluit d.d. 24 mei nr 22. De eerste voorzitter was P. de Bruijne, de eerste secretaris-penningmeester J. H. Hennequin.

Toen kon met de werken aangevangen worden. De aannemer van de Cadzandse sluis was J. Verkuijl Quakkelaar te Vlissingen voor een aannemingssom van f 84.900 (f 8900 boven de begroting). In 1872 werd de zeesluis evenals de ca 1600 m landwaarts gelegen wachtsluis en een deel van het kanaal voltooid; in 1873/74 volgde het overige kanaalgedeelte met bijkomende werken. Al deze door het Rijk aangelegde werken werden bij proces-verbaal op 30 maart 1876 aan het bestuur van het Uitwateringswaterschap der Sluis aan de Wielingen overgedragen. Het waterschap nam op zich om gedurende tien achtereenvolgende jaren een bedrag van f 42.000 per jaar aan het Rijk te betalen; aan die verplichting is voldaan.

De in 1941 nog bestaande Uitwateringswaterschappen (hiervoor genoemd c t/m g) in West Zeeuwsch Vlaanderen werden per 1 januari 1942 ondergebracht bij het toen opgerichte Waterschap Het Vrije van Sluis.

OOST ZEEUWSCH VLAANDEREN

h. Uitwateringswaterschap Hulster en Axeler Ambacht.

Kort na 1900 liet de afwatering in Oost Zeeuwsch Vlaanderen nogal wat te wensen over. Om daarin verbetering te brengen werd in 1919 opgericht het „Comité tot verbetering der afwatering in Oost Zeeuwsch

Vlaanderen" met de opdracht te onderzoeken hoe die verbetering zou kunnen plaatsvinden. Het comité bracht in 1920 een rapport uit waarin o.a. werd voorgesteld de laaggelegen delen van het gebied te bemalen op de Otenesche kreek. De plannen kwamen niet tot uitvoering; er werden slechts verbeteringen op beperkte schaal uitgevoerd. Om de waterafvoer in Oost Zeeuwsch Vlaanderen verder te verbeteren werd in 1933 het Uitwateringswaterschap Hulster en Axeler Ambacht opgericht. Met een belastbare oppervlakte van 20377 ha was dit het grootste Uitwateringswaterschap in Zeeland. De in 1935 aangevangen kleine werken ter verbetering van de waterafvoer werden in 1938 voltooid waarmee een verlaging van de grondwaterstand van ongeveer 70 cm was bereikt.³³⁰)

De lozing vond tot 1962 plaats op de uit 1843 daterende uitwateringsluis met 3 sluiskokers (later uitgebreid met 1 koker) van de Oostelijke Rijkswaterleiding aan de voormalige Oostbeer te Terneuzen. Met de verlegging van deze waterleiding in 1961/62 naar de Nieuw Othenepolder wordt sindsdien het water van het v.m. Uitwateringswaterschap Hulster en Axeler Ambacht daarheen gevoerd.

i. Uitwateringswaterschap Stoppeldijk.

In de vorige eeuw was in de noordwesthoek van de Stoppeldijkpolder, bij de buurtschap Campen, een dubbele uitwateringsluis waarop een aantal polders ten noordwesten van Hulst via de in 1645 binnengedijkte oude havengeul van Hulst afwaterden in het Hellegat. Door steeds verdergaande verlanding van het Hellegat was de uitwatering steeds minder naar wens gaan functioneren. Men moest radikale maatregelen treffen. Een plan om bij Walsoorden een nieuwe sluis te bouwen en het water vanaf de Vogelkreek daarheen te voeren via een nieuw te graven leiding kwam niet tot uitvoering.

De belanghebbende polders Stoppeldijk, Groot Cambron, Ser Paulus, Hengst- en Rummersdijk, Lamswaarde en Oude Graauw en Langendam besloten daarna tot het graven van een ongeveer 3,5 km lang uitwateringskanaal vanaf Campen naar de noordwesthoek van de Ser Arendspolder alwaar een sluis werd gebouwd. Het kanaal dat geheel buitendijks langs de zeedijken van de Rummersdijk- en van de Ser Arendspolders werd aangelegd, kreeg aan de westzijde bescherming door een nieuw aangelegde zeedijk. In 1850 waren de werken gereed; voor beheer en onderhoud werd in hetzelfde jaar het Uitwateringswaterschap Stoppeldijk opgericht — oppervlakte 5792 ha —. Na een bestaan van ruim honderd jaar werd het waterschap in 1965 ondergebracht bij het waterschap Hulster Ambacht. Fig. 193, p. 373 geeft een afbeelding van de huidige (binnen)sluis bij Campen.

Melkader Een niet tot de Uitwateringswaterschappen behorende afwaterings-

eenheid is de Melkader van Kallo, die met een oppervlakte van ca 10830 ha door de uitwateringssluizen bij Kallo in België op de Schelde afwatert. Vanuit Nederland loost alleen de Saaftingepolder met zijn 270 ha op de Melkader. Een elektrisch gemaaltje voert het water (en dat van 20 ha Belgisch gebied) op de Geulkreek in de Belgische Kieldrecht-polder vanwaar het Kallo bereikt (zie fig. 197).

Ongeveer 100 jaar geleden geschiedde de afwatering van West Zeeuwsch Vlaanderen door 8 uitwateringssluizen en door 2 afsluitbare duikers; van Oost Zeeuwsch Vlaanderen door 14 uitwateringssluizen en 1 afsluitbare duiker, die alle hieronder zijn vermeld.

**Ongeveer
100 jaar
geleden**

West Zeeuwsch Vlaanderen

De sluis a/d Wielingen, die evenals de Groedsche Sluis (fig. 192, p. 373), de Sluis bij Nummer Eén en de Isabellasluis, bestonden uit een stenen sluis met 2 kokers.

Bij Baarzande (Elisabethpolder), bij het dorp Hoofdplaat, bij de Paulinapolder en bij de Elisabethpolder onder Biervliet was een stenen sluis met 1 koker, terwijl voor de Zwartepolder (A) een cementen buis Ø 0,40 m en voor de Angelinapolder (B) een ijzeren buis Ø 0,79 m was gelegd.

Bij Biervliet en aan de Kapitale Dam kwamen de sluizen in 1875 te vervallen toen bovengenoemde Sluis a/d Wielingen en het afwateringskanaal naar de Wielingen voltooid waren.

Oost Zeeuwsch Vlaanderen

Bij de Oostbeer Terneuzen was een stenen sluis met 3 kokers, bij de Stad Philippinapolder en bij Campen (Stoppeldijk), was een stenen sluis met 2 kokers.

Een stenen sluis met 1 koker deed dienst aan de Kleine Stelle- (1), de Loven- (2), de Nieuw Neuzen- (3), de Eendragt- (4), de Nijs- (5), de Kruis- (6), de Kleine Molen- (7), de Melo- (8) en aan de Van Alsteinpolder (9), evenals aan de Westbeer bij Terneuzen en bij Walsoorden terwijl aan de Loozepolder (10) bij Mauritsfort een afsluitbare duiker was gelegd. Alle genoemde sluizen en duikers zijn aangegeven in fig. 194.

Het eerste gemaal in Zeeland was een stoomgemaal en stond aan de zuidkust van Schouwen.³³¹) Zeeuwsch Vlaanderen heeft nimmer stoomgemalen gekend en was het laatste gebied in Zeeland waar de gemalen hun intrede hebben gedaan.

**De oude
gemalen**

Het eerste Zeeuwsvlaamse gemaal was een elektrisch gemaal, dat in 1925 bij Biervliet werd gesticht. Door verzanding van de suatiegeul van de Elisabethpolder was sinds eind vorige eeuw de afwatering slechter geworden en wel dermate dat in natte jaargetijden de laagst gelegen

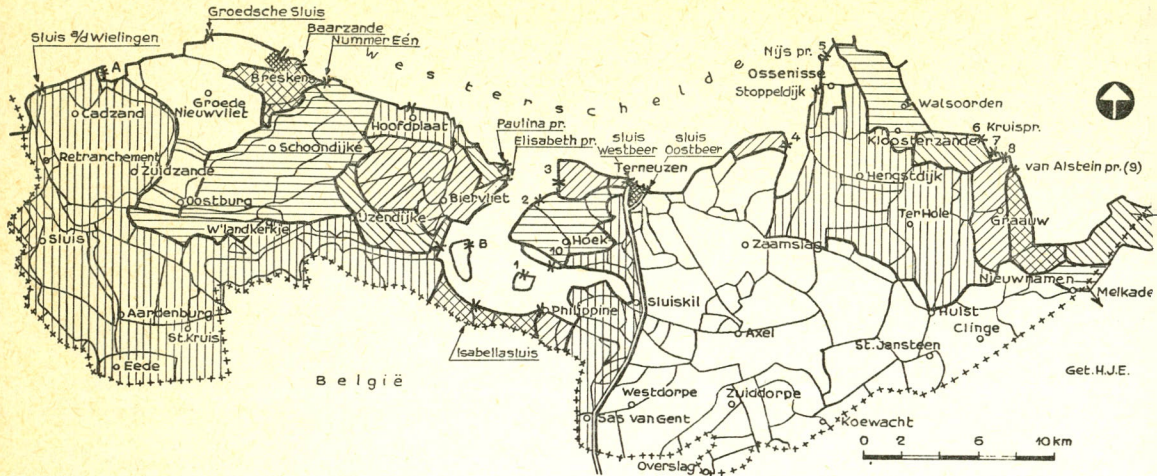

fig. 194. Situatie van de afwateringsgebieden in Zeeuwsch Vlaanderen ongeveer 100 jaar geleden. De afwatering had toen plaats via 22 uitwateringssluizen en 3 afsluitbare duikers.

landen onder Biervliet geheel of gedeeltelijk onder water stonden. Bij de bouw van het kunstwerk werd zelfs rekening gehouden met mogelijke verdubbeling van de capaciteit in de toekomst. Ondanks vergroting van het afwateringsgebied van 2365 ha tot 3294 ha heeft het gemaal geen uitbreiding ondergaan. Het unieke feit doet zich zelfs voor dat sinds in 1969 een nieuwe suatiesluis aan de oostzijde van de Hoofdplaatpolder is gereedgekomen, het water van het afwateringsgebied van het gemaal te Biervliet naar die sluis wordt geleid zodat dit gemaal geen dienst meer doet. De natuurlijke afwatering, die een halve eeuw geleden, met het oog op de landbouwbelangen moeilijkheden opleverde, was voor dat gebied weer in ere hersteld. Door de inmiddels begonnen verzwarende van de zeevering tot deltagoogte zullen de sluis en het gemaal aan de Elisabethpolder vervallen. In fig. 195, p. 373 is de thans vervallen suatiegeul afgebeeld.

Het tweede gemaal dat in Zeeuwsch Vlaanderen werd gesticht was een dieselgemaal te Stoppeldijk, dat in 1927 tot stand kwam. Het diende ter verbetering van de afwatering van ca 6368 ha polderland aangegeven in fig. 188. Vanaf 1850 had de suatie reeds plaats gehad via de suatiesluis te Stoppeldijk. Het dieselgemaal heeft dienst gedaan tot 1967 toen het nieuwe gemaal „Campen” aan de noordoostzijde van de Hellegatpolder in bedrijf werd gesteld.

Het derde gemaal is in 1928 gebouwd in de Zwartepolder tussen Cadzand en Nieuwvliet, zie fig. 196, p. 374. Het via dit gemaal lozende gebied omvatte 2054 ha (fig. 188). Vóór 1928 werd het water via enkele

watgangen o.a. langs de zgn. Zanddijk en door de Oude Kille naar het Uitwateringskanaal van de Wielingen gevoerd.

Het gemaal, ter plaatse wel betiteld met de bijnaam „Het Melkmeisje” heeft niet altijd aan de verwachtingen voldaan. De toevoerleidingen en kunstwerken waren niet voldoende aangepast.³³²) Met de komende dijkverzwaringen tot deltahogte zal het gemaal gedoemd zijn te verdwijnen. Het overtollige water wordt reeds sinds 3 december 1971 in het kader van de uitvoering van het waterbeheersingsplan van West Zeeuwsch Vlaanderen via een in de Oudelandse polder bij Cadzand gegraven aanpassingsleiding (doorsnede ong. 40 m²) uitmondend door een duiker in het „afwateringskanaal naar de Wielingen” naar het nieuwe gemaal te Cadzand gevoerd. Het „Melkmeisje” werd, eveneens op 3 december 1971, symbolisch buiten bedrijf gesteld.

Voorts zij nog vermeld dat van 1928 tot 1944 de Brugsche Vaartpolder van een onderbemaling was voorzien, bestaande uit een elektrisch gemaaltje voor waterlozing van ca 87 ha polderland op de Generale Prins Willemvolder. Door de oorlogshandelingen van 1940/45 ging de installatie verloren en werd het overtollige water van de Brugsche Vaartpolder daarna naar Nieuwesluis afgevoerd.

In fig. 197 zijn de afwateringsgebieden aangegeven zo die momenteel bestaan of in de naaste toekomst zullen worden gerealiseerd.

**De huidige
afwatering**

West Zeeuwsch Vlaanderen, dat honderd jaar geleden nog een tiental suatiepunten langs de Westerschelde had, voert thans het overtollige water af door twee gemalen (Cadzand-Haven en Nieuwesluis) en door twee uitwateringssluizen (bij Nummer Eén en bij Nol nr 7), waarvan die bij nr 7 aan de oostzijde van de Hoofdplaatpolder in 1968/69 is gebouwd; de sluis bij Nummer Eén zal nog worden vernieuwd.

Het is wel interessant te vermelden dat reeds in 1860 aanbesteding heeft plaats gevonden van een nieuwe uitwateringssluis voor de polders onder Biervliet. Die sluis zou ongeveer op dezelfde plaats (bij Nol nr 7) gebouwd worden als de sluis van 1969. Tengevolge van een te hoge aanbestedingssom (f 63400) en door het ontstaan van geschillen tussen belanghebbenden werd het plan afgekeurd en is die sluis er toen niet gekomen.³³³)

Het gemaal Cadzand werd gebouwd bij de nieuwe suatiesluis te Cadzand-Haven. De sluis was bij de bouw in 1954 reeds voorzien van een onderbouw voor een gemaal. Het gemaal — fig. 198, p. 374 — werd op 9 oktober 1964 officieel in bedrijf gesteld en is zodanig gebouwd dat t.z.t. (1973) tot verdubbeling van de bemalingscapaciteit kan worden overgegaan.

In de Algemene Vergadering van het waterschap Het Vrije van Sluis van 24 mei 1965 werd het nieuwe waterbeheersingsplan vastgesteld dat in de daaropvolgende jaren tot uitvoering werd gebracht. Het in bedrijf gestelde gemaal te Cadzand vormde reeds een schakel in dat plan evenals

het gemaal te Nieuwesluis dat in 1968/69 voor f 924000 werd gebouwd. De daar in 1750 gebouwde suatiesluis werd toen gesloopt. Met ingebruikneming van dit nieuwe gemaal, op 11 juli 1969, was weer een fase in het waterbeheersingsplan van West Zeeuwsch Vlaanderen gereedgemaakt.

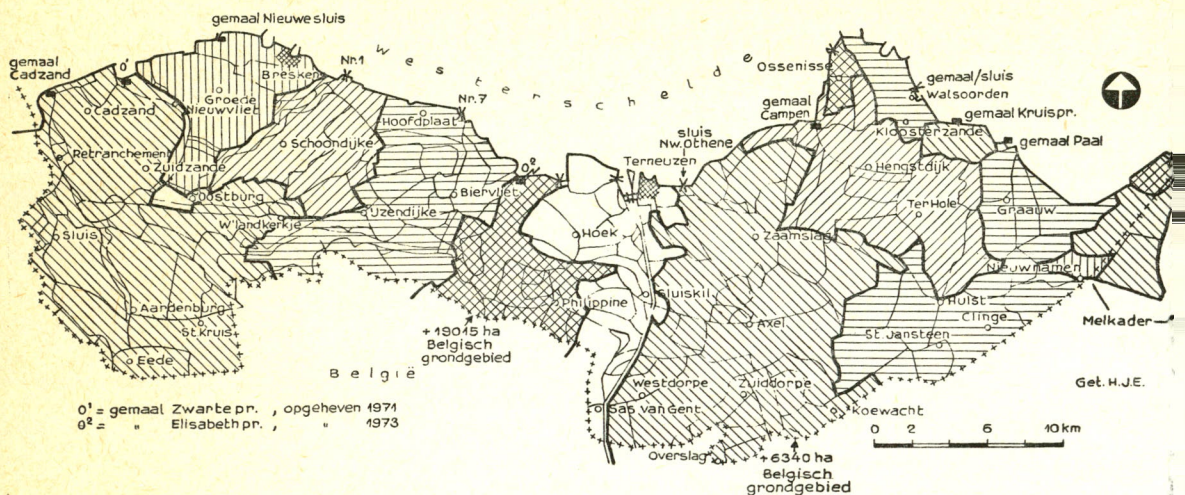

fig. 197. Overzicht van de huidige afwateringsgebieden in Zeeuwsch Vlaanderen.

Bovendien werd op 3 oktober 1969 het elektrisch gemaaltje „Knokkert” in bedrijf gesteld; het dient als onderbemaling van ongeveer 15 ha weiland in het laag gelegen gedeelte van de Strijdersgatpolder onder Cadzand. In hetzelfde jaar werd onder het kanaal Sluis-Brugge een 90 m lange syphon (2 buizen Ø40 cm van polyvinylchloride) aangebracht ten dienste van de afwatering van een gedeelte van de rond St Anna ter Muïden gelegen gronden.

Het grootste deel (ca 18400 ha) van West Zeeuwsch Vlaanderen zal in de nabije toekomst, als het waterbeheersingsplan geheel gereed is, worden bemalen, uiteraard voor zover geen natuurlijke lozing via de sluis te Cadzand kan plaatsvinden; (bij Cadzand wordt tevens water afgevoerd afkomstig van 540 ha Belgisch grondgebied). De rest (11500 ha) heeft dan een natuurlijke lozing via de sluizen bij Nummer Eén (nog te vernieuwen) en bij nol nummer Zeven; een klein deel daarvan (778 ha), zie fig. 197, wordt via de Braakmansluis geloosd.

Oost Zeeuwsch Vlaanderen, ongeveer honderd jaar geleden suerend door 15 uitwateringssluizen en -sluisjes, voert thans het overtollig water af via een viertal gemalen (Campen, — fig. 199, p. 374 — Paal, — fig. 200, p. 374 — Kruispolder en Walsoorden), waarmee totaal 18600 ha polderland wordt bemalen. In fig. 201, p. 373 wordt nog een afbeelding getoond

van een duiker met windwerk in het afwateringssysteem bij Walsoorden. Naast de genoemde bemalingsgebieden bestaan nog een viertal natuurlijke afwateringsgebieden die sueren via grote uitwateringssluizen, nl. de sluis in de Braakman, de twee sluisen van de Westelijke en van de Oostelijke Rijkswaterleiding resp. aan de westzijde van de buitenhaven van de nieuwe kanaalmond bij Terneuzen en aan de Nieuw-Othenepolder en via een kleinere suatiesluis bij Ossenisse, waardoor tezamen het water van ong. 27000 ha Nederlands polderland wordt afgevoerd. Via de Braakmansluis wordt behalve het water van 3470 ha Nederlands grondgebied tevens overtollig water afgevoerd van ruim 19000 ha Belgisch grondgebied zodat deze sluis voor het overgrote deel een Belgische aangelegenheid is. Dit is voor een kleiner deel ook het geval met de sluis aan de Nieuw-Othenepolder waar het water van ruim 6300 ha Belgisch grondgebied wordt afgevoerd. Bovendien wordt het water van 40425 ha Belgisch gebied geloosd op het kanaal Terneuzen-Gent. De afwateringseenheid „De Melkader” werd reeds hiervoor genoemd.

Inmiddels is in Oost Zeeuwsch Vlaanderen eveneens een plan ontworpen tot verbetering van de waterbeheersing. Het zuidoostelijk deel van Hulster Ambacht was daarbij het meest urgent. Daarom werd in de Kleine Molenpolder bij de buurtschap „De Paal” een gemaal gebouwd dat in 1971 in gebruik werd genomen. Een gebied van 9200 ha, aangegeven in fig. 197 wordt door dat gemaal van het overtollig water ontdaan. Door deze wijziging werd vrijwel een volledige scheiding van afwatering tussen de waterschappen Axeler Ambacht en Hulster Ambacht verkregen. Alleen het gebied van het Groot Eiland met de Kleine Cambron- en de Havikpolder (Hulster Ambacht) sueert via de sluis bij Nieuw Othene terwijl een drietal polders van Axeler Ambacht (Eendragt, Hellegat en Willem III) wordt bemalen via het gemaal Campen. Dit gemaal was reeds in 1965/67 gebouwd ter vervanging van het oude dieselgemaal bij Stoppeldijk dat werd afgebroken ten behoeve van de dijkverzwaring tot deltahogte. Een groot gedeelte van het uit 1850 daterende (in 1953/54 wel verlegd) en dicht achter de zeedijk gelegen uitwateringskanaal kon toen worden gedempt waarmee tevens een volgens de huidige maatstaven waterstaatkundig onaanvaardbare situatie was opgeheven.

In de ruilverkavelingsgebieden Canisvliet en Koewacht werd de waterbeheersing reeds verbeterd in het kader van de ruilverkaveling, die het afgelopen decennium werd uitgevoerd. Het thans nog aan de orde zijnde waterbeheersingsplan omvat de overige polders van Axeler Ambacht. Het is de bedoeling de diverse onderdelen van het plan, waarmee bijna $8\frac{1}{2}$ miljoen gulden gemoeid zal zijn in de jaren 1973/77 ten uitvoer te brengen.

Tot slot volgt hierachter een overzicht van de gemalen in Zeeuwsch Vlaanderen:

Overzicht gemalen in Zeeuwsch Vlaanderen

naam of aanduiding	motor- vermogen in pk.	cap. in m ³ /min. bij opvoerhoogte (h = m)	opp. bemaalings- gebied in ha	jaar van stichting
WEST ZEEUWSCH VLAANDEREN				het tweede jaartal is jaar van opheffing
Waterschap „Het Vrije van Sluis”				
Cadzand	508* d	500* (h = 2,50 m)	13825	1964
Nieuwesluis	2 × 140 d	2 × 175 (h = 2,— m)	4570	1969
Buiten werking gestelde gemalen:				
Zwartepolder	240 d	180 (h = 1,80 m)	2495	1928-1971
Elisabethpolder (Biervliet)	80 e	90 (h = 2,50 m)	3294	1925-1973
* wordt verdubbeld				

OOST ZEEUWSCH VLAANDEREN

In de waterschappen „De Verenigde Braakmanpolders” en „Axeler Ambacht” zijn geen gemalen aanwezig.

Waterschap „Hulster Ambacht”:

Campen	2 × 435 d	2 × 280 (h = 4,50 m)	7450	1967
Walsoorden	100 e	97 (h = 2,50 m)	1140	1957
Kruispolder	60 e	70 (h = 1,70 m)	780	1960
Paal	2 × 360 e	2 × 350 (h = 2,75 m)	9200	1971
Verdwenen gemalen:				
Stoppeldijk	d	180 (h = 3,— m)	6370	1927-1967
Melopolder (de Paal)	75 e	70 (h = 2,40 m)	954	1946-1971

e = elektrisch
d = diesel

Om het overtollige water naar de gemalen en sluizen te voeren, worden, behalve vele km berm sloten in Zeeuwsch Vlaanderen bijna 2000 km krekken en waterlopen onderhouden.

Overzicht krekken en waterlopen

waterschap	lengte in km
Het Vrije van Sluis	893
De Verenigde Braakmanpolders	235
Axeler Ambacht	346
Hulster Ambacht	400
Totaal	1874 km

* *
*

V. ZEEUWSCH VLAANDEREN.

— In cultuur gebracht —

§ 1. WOONCENTRA.

Van Zeeuwsch Vlaanderen, dat in feite nog slechts goed anderhalve eeuw tot Zeeland behoort en waar vóór die tijd vele overstromingen en inundaties hebben plaatsgehad, is het polderpatroon in de loop der eeuwen op dezelfde wijze tot stand gekomen als in overig Zeeland. De ontwikkeling van het leef- en woonmilieu liep daarmee parallel, al is vooral in de grensstreken een specifiek Vlaamse invloed duidelijk te herkennen.

Opvallende tekenen van vroegere „bewoning” zijn de alom besproken vliedbergen, waarvan er nog enkele tientallen in Zeeland voorkomen maar slechts twee in Zeeuwsch Vlaanderen zijn terug te vinden.³³⁴) Eén daarvan, een vliedberg onder Groede, is afgebeeld in fig. 202, p. 391. Tijdens het in oktober 1968 te Middelburg gehouden symposium over „De vliedbergen in het kustgebied van Vlaanderen, Zeeland en Zuid-Holland” heeft men, hoewel talloze punten nog om nader onderzoek vragen, de functie als kasteelberg de voorrang gegeven.

De jongere zgn. stelbergen of „stellen” geven wat het gebruik betreft minder moeilijkheden. Op de schorren van Saaftinge waar nog een tweetal „stellen” aanwezig zijn kan men een indruk krijgen, hoe de eerste exploitatie van een schorregebied eertijds plaatsvond. Het was nog in het tweede kwartaal van deze eeuw, dat op één dezer stellen de „stellenaar” (schaapherder) alleen met zijn kudde schapen weken achtereen verblijf hield zonder in de „bewoonde wereld” te komen. In fig. 203, p. 391 is die stelle met de Noorderschaapskooi afgebeeld. De enige „technische apparatuur”, die deze laatste stellenaar (Omar van Stevendaal) ten dienste stond was een Nortonpomp (in de grond geslagen ijzeren buis, voorzien van een zuigpomp) voor de zoetwatervoorziening. Later wist hij de wind te benutten voor opwekking van elektriciteit (m.b.v. een molentje bracht hij een dynamo in werking waardoor een accu werd geladen). In voorgaande eeuwen waren dergelijke „technieken” niet eens mogelijk; voor de watervoorziening legde men dan een zgn. „dobbe” (ronde aardewallen kuip) aan, waarin het regenwater werd verzameld.

De stelbergen kwamen veel voor op de hoogste punten van de aangewassen schorren of van de overstroomde gebieden. Zo vond men op

de schorren van Hoofdplaat in de 18e eeuw een zestal stellen (zie par. 12, hfdst. II). Voorts is in West Zeeuwsch Vlaanderen van een aantal stellen en stelleputten, zoals van de Schaapstalle, ca 2 km N.O. van Oostburg, de plaats nog aan te wijzen; ongeveer 2 km N.O. van IJzendijke ligt de stelleput, het „Fransmansputje”. In andere gevallen is op de plaats van de stelberg een boerderij gesticht zoals in de zuidoosthoek van de Beukelspolder bij Biervliet.

Ruim anderhalve eeuw geleden lag midden in het terrein waar thans de chemische fabriek van Dow Chemical (Nederland) B.V. is gevestigd, een stelberg (zie fig. 93, p. 241). Met een beetje fantasie zou men kunnen zeggen dat de Zeeuwse schaapherders in feite de basis hebben gelegd voor de grootste Europese vestiging van deze Amerikaanse mammoet-industrie.

Op de overstromde landen van Kanisvliet tussen Westdorpe en Zuiddorpe vond men vóór de herdijking een zestal stellen; de naam „De Wolfsbergen” op de Hattingakaarten vermeld in het zuidelijk deel van Kanisvliet is daar mogelijk nauw aan verwant.

Op de schorren langs het Axelse vaarwater was ten zuidoosten van Axel aan het eind van één der schorgeulen „de groote stelle kille”, de Hoofdstelle aanwezig; de plaats waar thans een boerderij „Nooit Gedacht” ligt is nog bekend als „De Stelle”.

Zo is het ook niet te verwonderen dat in het Braakmangebied „De Kleine Stallepolder” voorkomt, genoemd naar één der stellen, die eertijds diende voor de exploitatie van de Braakmanschorren.

Kloosters en kastelen

In de oude poldergebieden van Zeeland hebben de activiteiten van de kloosterbewoners in vele gevallen een grote bijdrage geleverd tot de ontwikkeling van het polderlandschap. In het huidige Oost Zeeuwsch Vlaanderen was dit het geval door de grote bedrijvigheid, die men vanuit de kloosters Ter Doest, Ter Duinen, Cambron en Baudeloo ten toon spreidde, terwijl in het Axeler Ambacht het Cisterciënser nonnenklooster Ter Hagen aktie voerde; in het huidige West Zeeuwsch Vlaanderen geschiedde dit door de abdijen van St Bavo en St Pieter te Gent. De genoemde kloosters en abdijen lagen alle ten zuiden van de huidige Zeeuwsvlaamse Rijksgrens, maar hadden veelal zgn. „uithoven” in de omgeving van het te bedijken gebied. Enkele meest bekende waren „Het Hof” te Kloosterzande, het uithof van Cambron bij Stoppeldijk, het uithof bij het vroegere Lamswaarde en het 13e-eeuwse uithof Pulsbroeck van Ter Doest bij Aardenburg (op de topografische kaart van 1909 staat op die plaats zuidoost van Aardenburg de naam Spitsbrouck vermeld). Vroegere poldernamen als Hofpolder, Besloten Noordthof en Nieuwhofpolder zijn waarschijnlijk aan de uithoven ontleend.

Overigens kwamen in het huidige Zeeuwsvlaamse land destijds ook

wel enkele kloosters voor, zoals de Proostdij „Elmare” in de zuidoosthoek van de Jeronimuspolder, zuidwest van IJzendijke; het omstreeks 1150 gebouwde klooster ging bij de stormvloed van 1375/76 verloren; de restanten zouden in 1390 afgebroken zijn. In Biervliet was sprake van het klooster Emmaüs van de zusters Kanunnikessen van St Augustinus.³³⁵) Er wordt verder melding gemaakt van onderscheidene kloosters in Aardenburg en omgeving en van het Benedictijner klooster te Oostburg. In Sluis zijn twee kloosters geweest, een mannenklooster van de Minderbroeders in 1443 gesticht en een vrouwenklooster Magdalena;³³⁶) beide kloosters waren kort na 1600 vervallen. Ongeveer 6 km ten zuiden van Biervliet lag in de Belgische Laureinenpolder het Wilhelmiatenklooster. Bij Nieuw Namen (destijds Hulsterloo) heeft een klooster gestaan van de Norbertijnen, die in Drongen (B.) een abdij hadden van de Premonstratenzer orde (in 1120 gesticht door de heilige Norbertus te Prémontré bij Laon). Er zou sprake van geweest zijn dat op geheimzinnige wijze een wonderdoend beeld in de kloosterkapel was terechtgekomen, dat door veel bedevaartgangers zou zijn bezocht.³³⁷) Op het eind van de 16e eeuw waren de monniken vertrokken en was het klooster verwoest.

Omstreeks 1900 kwamen enkele monniken van de Capucijner orde naar Sluiskil en stichtten daar een klooster. Nadat een kleine groep bewoners (7 à 10) ongeveer 70 jaar lang veel vernieuwend werk op geestelijk terrein had verricht en o.a. het R.K. St Elisabethsziekenhuis had gesticht werd het klooster in 1970 als zijnde niet meer „rendabel”, opgeheven.³³⁸) (Dit was reeds in 1966 gebeurd met een klooster van dezelfde orde te Rilland-Bath.)

Met kastelen is Zeeuwsch Vlaanderen niet erg royaal toebedeeld geweest en toch is er bij Sluis een Kasteelpolder overgebleven. Die polder ligt nl. aan de oostzijde van het vroegere Zwin tegenover de plaats waar vroeger het kasteel van Sluis stond aan de westzijde van het Zwin. Philips van Bourgondië liet het bouwwerk in 1385 oprichten; het was bestemd ter controle van de in- en uitvaart der schepen in het Zwin. In het begin van de 18e eeuw verkeerden de gebouwen reeds in vervallen staat; ze werden in 1794 door de Fransen verder verwoest. Door de Dienst der Domeinen werden de restanten op 27 juli 1820 verkocht. Het puin van de afbraak werd voor een groot deel gebruikt voor bestorting der zinkwerken aan de toentertijd bedreigde Hoofdplaatpolder.

Bij opgravingen te Axel in 1963 heeft de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.) onder leiding van de bekende archeoloog ir J. A. Trimpe Burger het uit de middeleeuwen daterende kasteel van de heren van Axel blootgelegd, gefotografeerd en in tekening gebracht. Het kasteel was verwoest in de 80-jarige oorlog. Vervolgens kwam Prins

Maurits, die in Axel o.a. dwars over de ruïnes van het kasteel nieuwe stadswallen liet aanleggen. Wat toen niet onder de grond verdween werd later bedekt door klei- en sliblagen als gevolg van de inundaties. Bij genoemde opgravingen werd consolidering van de fundamenteën als zijnde te kostbaar afgeraden.

In het thans verdrongen land van Saaftinge stonds eertijds het in 1279 door Margaretha van Vlaanderen gestichte kasteel van Saeftinghe (zie fig. 24). Volgens P. J. Brand moet dat kasteel uitsluitend worden gezien als vesting en niet als woonverblijf voor edellieden. Al in het begin van de 15e eeuw is het bouwwerk verdwenen. In 1484 liet aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk in dezelfde omgeving een nieuw kasteel bouwen. Dat werd de zetel van tolheffing door de Vlaamse graaf; het diende tevens als haven voor troepenverplaatsingen van Antwerpen naar Hulst. Ook dit kasteel verdween spoedig; het werd in het begin van de 16e eeuw door de Antwerpenaren verwoest.³³⁹) Nadat als gevolg van de stormvloeden van 1530/32 nog uitgaven werden gedaan voor het herstel van de dijk rond de restanten van het kasteel is vooral door de Allerheiligenvloed van 1570 de ruïne weggespoeld.

Boerderijen

Van een gebied als Zeeuwsch Vlaanderen dat „bezaaid” is met enige honderden boerderijen, evenzovele steunpunten van waaruit de exploitatie van de bedijkte schorren sinds eeuwen plaatsvindt, is het alleen al om de verscheidenheid van boerderijnamen interessant enkele daarvan te vermelden.

Zonder volledig te kunnen zijn noemen we voor West Zeeuwsch Vlaanderen al of niet nog in gebruik zijnde boerderijnamen, die b.v. ontleend zijn aan de landbouw en aan de planten- en dierenwereld, zoals: De Gemetschuur, Groene Bogaerd, Roos en Doorn, Akkerput, Het Groene Woud, De Duiventil, Spreeuwenburg, de Roskam en Konijnenberg. De schuur van de hofstede de Konijnenberg in de Helenapolder onder Biervliet is omstreeks 1816 overgebracht uit de Hoofdplaatpolder.³⁴⁰)

Verscheidene namen getuigen van een gunstige ligging of geven uiting aan tevredenheid, dankbaarheid of vertrouwen in de toekomst, zoals: Welgelegen, Buitenlust, Weltevreden, Zonnehoeve, Rustwijk (eerder een buitenverblijf, daarna een boomkwekerij en toen boerderij in de Geertuidapolder onder Biervliet), Vrede en Rust, Welmeenendheid, Le Paradis, alsmede De Vlijt en Goede Hope; enkele namen getuigen van mogelijke zorgen in vroeger tijden zoals Zorgvliet, Nooit Rust en Nooit Gedacht.

Rijdend vanaf de veerhaven Breskens vindt men ong. 2 km buiten het dorp aan de oostzijde van de Rijksweg een hoeve met op de dampalen vermeld:
Pax Intranstibus en: Salus Transeuntibus (1907) hetgeen betekent:
Vrede aan hen, die hier binnentreden en heil aan hen, die voorbijgaan.³⁴¹)

De groep verwant aan familierelaties moet het in West Zeeuwsch Vlaanderen doen met de bekende Catshoeve uit 1614 van vader Cats, met de St Jorishoeve (meer historisch), Jantohoeve, Josinahoeve, Louisahoeve, Magdalenahoeve, Geertruidahoeve, Oranjehoeve en de Corinahoeve.

De historische groep is vertegenwoordigd met: Napoleonhoeve, Hoeve Steenwijk, Slikkenburg, Zwinhoeve, IJdewalle, Plankenpoortje (van 1644), Kanonhof, De Munte, Slepershaven, 't Hof Delmare, Steenovens, Scherpenheuvel, Hoeve Oude Tol, Wilgenhorst, Balhofstede, Blauwe Hofstede, Het Blauwe Hof, Hooghuis, Bonkenburg, Maagdenberg, Meienberg, Ter Moere en misschien ook de Kienstee en de Spelinghove. De Jufferschans herinnert aan het in de 17e eeuw bij IJzendijke aangelegde vestingwerk. De typische woning („Amerikaanse stijl” rond 1900) werd in 1911 gebouwd door Triphon de Milliano; men zegt van zijn fortuin, tussen 1880 en 1910 gemaakt in Amerika. Ze wordt thans bewoond door ene familie Buijsse.

Andere namen zijn afgeleid van de topografische gesteldheid ter plaatse, zoals: Kruisdijk, Witte brug, Boshoeve, Stenen Heule, Torenhoeve, Eikenboom, De Hoekstee, Parkzicht, Veldzicht, Steenhove, De Platluis (?), Bermhoeve, Berkenhoeve, Zeezicht, Berghoeve, Vijverhoeve, Berghofstede, De Stelle, De Hoogte en 't Hof Hoogduin. Namen als Pannenschuur en Pannenhuis en Groote Hoeve spreken wellicht voor zichzelf, in tegenstelling met de naam „Sujoelja-Wiconesa”, die we tegenkwamen op het damhek van een hofstede in de Nieuwe Groedsche polder onder Groede. Dichtbij Cadzand ligt de Beerhoeve in de noordwesthoek van de Strijdersgatpolder. De dampalen van het inrijhek zijn rijkelijk voorzien van opschriften, zie fig. 204, p. 391. De opschriften luiden:

(linkerdampaal)

Lands
is mijn
Rust na
Jannis
Johanna
anno

Die van
en van de
die gaat
en bezie
en vind hij
gebreken
hij van mij
mijne

(rechterdampaal)

Bouw
Lust
Onrust
Butin
Herny
1788

mij spreekt
mijne
na huis
de zijne
die zonder
dan mag
en van de
spreken

In Oost Zeeuwsch Vlaanderen vindt men slechts weinig boerderijnamen verwant aan de landbouw en aan het planten- en dierenrijk; we noemen: Arbeid Adelt, Hoeve Zaaidijk, Doornhof, Groenen Hoeve, Patrijshoeve, Wulpenbek, Withof en Den Abeele. De hoeve „Drooghuize” onder Kloosterzande herinnert aan de aktiviteiten in de meekrapteelt uit de vorige eeuw (het drogen van de meekrap).

De gunstige ligging, tevredenheid en dankbaarheid en vertrouwen in de toekomst komen tot uiting in namen als: Welgelegen, Schoonoord, Rustoord, Lusthof, Rust Roest, Sonne Heerdt, Hoflust, Nooit Gedacht, Ten Anker, Op Hoop van Zegen, Eben Haëzer (1882 t.W.v. Axel) en Ora et Labora. Mogelijke zorgen worden uitgedrukt in namen als: Hof Zelden Rust, Weinig Rust, Zorgvliet, Altijd Zorg en Repos Ailleurs (Rust elders). De familienamen zijn niet vergeten zoals blijkt uit: Het Huis Altena, Catharina Adriana, Martinahoeve, Hof Ferleman, Annahoeve, Julianahoeve, Hof Dubois, Loose's Hof, Petrushoef, Koningin Emmahoeve, Mariahoeve, Eduardshoeve, Oude Louisahoeve, Willem Hendrikshoeve, Anna Paulownahoeve, Catharinahoeve, Pauwhof — 1878 —, afgebeeld in fig. 205, p. 391 (er is ook een Pauwhof in de Nieuw Westenrijkpolder bij Hoek) en Pauwvliet.

De historische groep vindt men terug in: Vlooswijk, Kraaghoeve, Capellehof, Monnikenhof, Leeuwenstein, Poonhoeve, De Poolhoeve, Vaartwijk, De Kleine Tempel, Watervliet, Reigersbosch, Copwijkhoeve, Hof Genderdijke, Hof Veerwijk, Ter Hagen, Hagestein, Zandenburg, Lettenburg (bij de ingang staat het jaartal „anno 1242”?), Het Hooghuis, in 1850 gebouwd in de Hulsternieuwlandpolder, als modelboerderij voor het „Land van Hulst” en Moncado — fig. 205, p. 391 — (thans op de woning vermeld als „Mon Cadeau” gelegen ten zuidoosten van Axel). Een verklaring voor de naam Paviljoen, die zowel in West als in Oost Zeeuwsch Vlaanderen voorkomt, werd reeds gegeven in par. 27 van hoofdstuk II. De Oudlandsche Hoeve, eens een welvarend landbouwbedrijf onder de rook van Terneuzen werd in 1965 een begrip voor een exploitatieplan van 1026 woningen in de Catspolder en omgeving en voor een tweede plan van 932 woningen, die inmiddels zijn verwezenlijkt.

Verder zijn in Oost Zeeuwsch Vlaanderen aan de topografische gesteldheid verwant, namen als: Vogelzicht, Dijkzicht, Bronzicht, 't Jonge Bosch, Steenbosch, Zoutepand, De Put, Hof Veerwijk (ook historisch), Lepelstraathof, De Stelle, ook vermeld als „Nooit Gedacht” ten zuidoosten van Axel, Saszicht (van 1647 bij Luntershoeek), Middenhof, Dorpszicht, Noordhof en Noorddijkhof.

Het ligt voor de hand dat ook onze Zuiderburen, zowel Belgen als Fransen, in de loop der jaren prijs stelden op het bezit van landbouwgronden annex boerderij in het aangrenzende Zeeuwsvlaamse gebied.

Zo werd b.v. in 1833 de hofstede „De Oude Stad” onder Oostburg verkocht aan een Fransman dhr. De Swarte, die er zelf kwam wonen en er een oliefabriek heeft gesticht, maar de exploitatie niet lonend kon krijgen. In 1856 volgde opnieuw verkoping.³⁴²⁾

Verkoop van een hofstede is nog altijd een bijzondere gebeurtenis in een landbouwstreek. Om een indruk te geven van de huidige waarde der landbouwbedrijven noemen we twee openbare verkopeningen van de laatste jaren. Op 22 oktober 1968 werd de Patrijshoeve onder Stoppeldijk met 37 ha land en nog 22 ha bijkomende landerijen verkocht voor een bedrag van f 401.500. Op 21 april 1970 vond in hotel „De Vriendschap” te Biervliet onder grote belangstelling een openbare verkoping plaats van één der hofsteden in de Koninginnepolder. Voor f 127.500 wisselden de gebouwen met ruim 10 ha grond van eigenaar. Het is niet altijd vrije wil als verkoop plaats heeft, zoals op 15 maart 1968 bij een openbare verkoping in hotel „De Graanbeurs” te Hulst toen een hofstede met ruim 33 ha land, gelegen onder Hontenisse, krachtens rechterlijk bevel werd verkocht aan de gemeente Hulst voor f 315.000.³⁴³⁾

De boerderijen waarvan in de fig. 206 en 207, p. 392 een tweetal uit Zeeuwsch Vlaanderen is afgebeeld, vormen voor een groot deel de entourage van het polderlandschap; gebouwen met bijbehorende beplanting geven in vele gevallen een unieke stoffering aan de omgeving. Het betekent dan ook in de regel — behalve schade voor eigenaar en/of pachter — een verarming als men onder de persberichten leest „boerderij afgebrand”, hetgeen maar al te dikwijls voorvalt. In 1937 verscheen daarvan een overzicht voor een deel van West Zeeuwsch Vlaanderen.³⁴⁴⁾ Daaruit blijkt dat b.v. onder de hofsteden van Cadzand, Retranchement, Zuidzande, Nieuwvliet en Oostburg van 1808-1937 van de 128 boerderijen er bijna 23 % (29 stuks) zijn afgebrand, waarvan de meeste als gevolg van bliksemingslag bij onweer, maar ook een aantal door brandstichting.

We noemen enkele door brand verwoeste boerderijen: onder Nieuwvliet brandde op 1 november 1856 in de Nieuwehovenpolder een boerenschuur met rieten dak af door brandstichting. In 1857 werd daar een nieuwe schuur gebouwd en met pannen gedekt, waarom de hofstede voortaan de Pannenschuur werd genoemd en nu sinds enige jaren is ingericht als kampeerboerderij. Door onweer brandde in 1877 de schuur af van de boerderij „Het Paviljoen” in de Sophiapolder onder Oostburg. In 1900 brandde het Hof St Jan, alias De Hoogte, gelegen in de Zwartepolder af door bliksemingslag bij onweer. Op 31 mei 1920 is afgebrand de schuur van het Hof de Maagdenberg in de Vijfhonderd Beooster Eedepolder.

Sindsdien zijn ook in Zeeuwsch Vlaanderen vele boerderijbranden geweest. Onder de vrij recente telden we er in 1972 een drietal, te weten: een landbouwschuur aan de Droogendijk tussen Ossenisse en Walsoorden in de nacht van 27/28 mei en in de nacht van 26/27 september de landbouwschuur van J. de Feyter in de Diomedepolder onder Sluis, terwijl op zaterdagmiddag 21 oktober 1972 een landbouwschuur bij de buurtschap Scherpbier onder Oostburg afbrandde.³⁴⁵⁾

Bij gelegenheid van de expositie „De Zeeuwse boerderij als monument

en als bedrijf", die van 14 december 1970 t/m 13 februari 1971 in het Rijksarchief te Middelburg is gehouden, kwam o.a. naar voren dat in Zeeuwsch Vlaanderen het oudste nog bekende Zeeuwse boerderijtype voorkomt, waarbij schuur en woning één langgerekt geheel vormen, overeenkomende met de zgn. „langgevel"-boerderijen in West Vlaanderen. Wellicht dat mede ter beperking van het brandgevaar, waaraan in 't bijzonder boerderijen schijnen bloot te staan, bij latere bouw, schuur en woning gescheiden werden opgetrokken. Het gebruik van bouwmaterialen als steen en beton in plaats van riet en hout, zal het brandgevaar ook sterk verminderd hebben. Overigens waren reeds in 1613/15 de gebouwen van de Catshoeve onder Groede gescheiden opgetrokken, hetgeen toentertijd als het bouwen van een modelhoeve werd gezien.

Steden en dorpen

Gezien de zeer bewogen geschiedenis van het grotendeels beneden de zeespiegel gelegen Zeeuwsch Vlaanderen is het niet te verwonderen dat daar vele dorpen en steden onder water zijn verdwenen; de belangrijkste daarvan werden vermeld in hoofdstuk III. Hieronder worden enige wetenswaardige gegevens vermeld — in dit kader, uiteraard in beknopte vorm — van de huidige wooncentra, gezien vanuit het bestaande polderpatroon. We noemen dan eerst de steden en plaatsen, die als vestingwerken van belang zijn geweest en kiezen daarbij de volgorde van de overeenkomstige poldergroeperingen van hoofdstuk II en komen dan vanzelfsprekend allereerst terecht in het huidige centrum en knooppunt van de vier Eedepolders, Aardenburg, reeds hiervoor vermeld als behorende tot de oudste Zeeuws-vlaamse gebieden.

West Zeeuwsch Vlaanderen

Aardenburg

De meest omvangrijke Romeinse nederzetting in het deltagebied heeft, voorzover men dat nu nog kon nagaan, gelegen in Aardenburg. De nederzettingssporen in deze plaats beslaan naar schatting een vierkante kilometer.³⁴⁶) Aardenburg, dat toen nog aan een riviertje lag dat verbinding gaf naar zee, vermoedelijk via een vrij moerassig gebied, werd in de middeleeuwen Rodenburg (of Rodanburch) genoemd en is in de loop van de 13e eeuw geleidelijk van naam veranderd.³⁴⁷) Ondanks verwoesting tijdens gevechtshandelingen tussen de Franken en Friezen en vernieling bij de invallen der Noormannen, was Aardenburg in de 13e eeuw toch één der 17 Vlaamse steden, die tot de zgn. „Londensche Hanze" behoorden.³⁴⁸)

De gemakkelijke bereikbaarheid later vanuit het Zwin via de Ee (in 1279 voor het eerst met die naam aangeduid), hulp van de graven van Vlaanderen en een achterland met het belangrijke Brugge als hoofdplaats waren mede factoren, die Aardenburg tot een belangrijke handelsplaats deden groeien. Ter verbetering van de Ee werd aan de uitmonding in het Zwin (bij Slepeldamme) een sluis gebouwd.

fig. 180.

Het Oude Hoofd bij Walsoorden bij halftij in 1961. Het kustlicht op de kop werd toen vernieuwd.

fig. 181.

Lessinesische stesnglooiing langs de suatiegeul van de Hoofdplaatpolder bij Nummer Eén.

fig. 184.

Proefvlak van een Turbo-glooiing aan de Margarethapolder onder Zaamslag (aan de havendam bij „De Griete“).

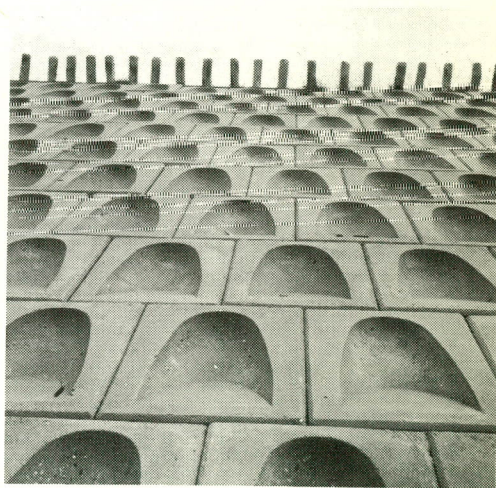

fig. 183.

Diaboolglooiing langs de zeedijk van Groede en Baanst in West Zeeuwsch Vlaanderen.

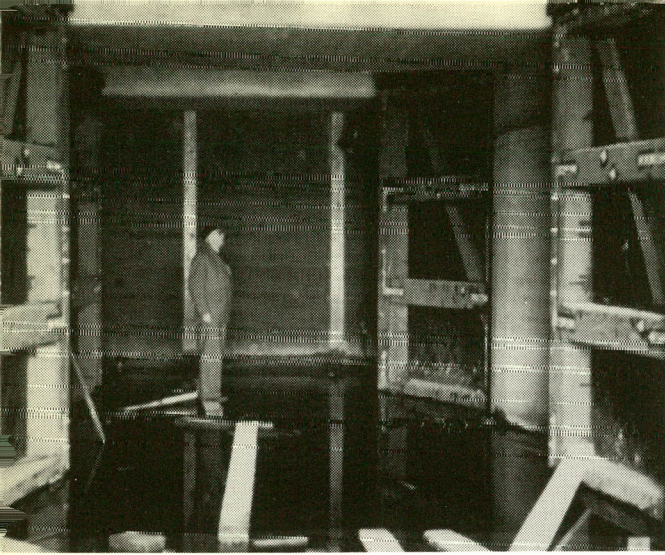

fig. 187.

Het binnenwerk van de zeesluis bij Nieuw-Odiene in aanbouw in 1960. De schuif aan de rivierzijde is neeigelaten

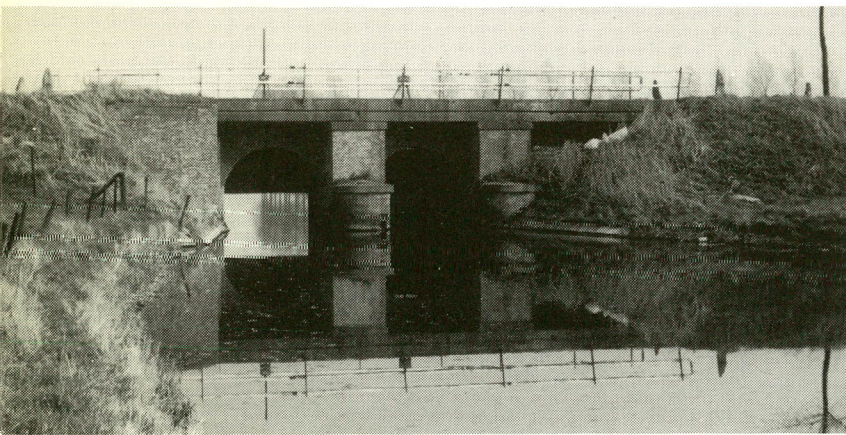

fig. 189.

Het „Schutlaken” of „Verlaat” in de Passageul circa 3 km zuid-oost van IJzendijke. Moest vroeger dienst doen bij dijk-doorbraak.

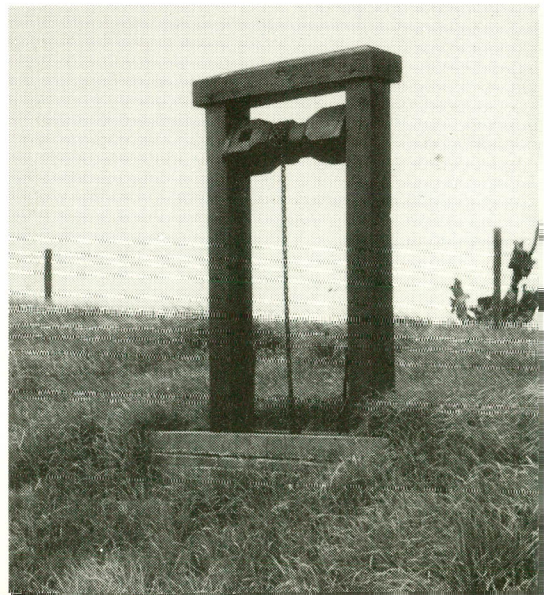
fig. 190.

Fragment van de Passageule (gegraven gedeelte van 1735) tussen IJzendijke en de Braakman.

fig. 191.

Houten windwerk van een sluis in de binnendijk tussen de Molenpolder en Noordhospolder (Walsoorden).

De ligging en de commerciële belangrijkheid bracht met zich mee dat Aardenburg ook al vroeg (ca 1300) een vestingstad is geworden. Na de vrede van Munster in 1648 kwamen de vestingwerken in verval hoewel ze in 1672 nog dienst hebben gedaan; ze werden in 1688/1701 geslecht. Van de vier oorspronkelijke stadspoorten is alleen de Kaai- of Stadspoort, ook genoemd de Waterpoort of Westpoort, nog aanwezig, terwijl ook de aarden omwalling nog deels is terug te vinden. In 1925 zijn de vleugels van de Kaaipoort verbouwd tot doorgang voor voetgangers.

De verdediging van de stad tijdens de „berenning” van Aardenburg door de Fransen bij de inval in 1672 is één van de meest bekende wapenfeiten uit de Aardenburgse geschiedenis. De vaandrig Elias Beeckman wordt in vele geschriften vermeld als de grote verdediger; de stad bezit dan ook een Beekmanstraat. In 1939 werd zelfs aan de infanteriekazerne te Ede in Gelderland de naam Elias Beeckmankazerne gegeven. Maar in een verhandeling verschenen in 1963³⁴⁹) wordt weerlegd dat niet — de overigens dappere — Beeckman, maar ene kolonel Albert Spindler, als verdediger en commandant van Aardenburg, de Fransen heeft afgeslagen; (overigens één der weinige Staatse successen te land in het „rampjaar”, te vergelijken met de succesrijke verdediging van de stad Groningen).

Oorlogen en stormvloeden hadden eeuwenlang hun tol geëist, maar Aardenburg was blijven bestaan. In de jongste wereldoorlog werden enkele honderden woningen alsmede de prachtige St Bavokerk verwoest. In feite was dit de aanleiding dat bij de daarop gevolgde restauratie van de St Bavo tal van historische ontdekkingen zijn gedaan. O.a. werden een 20-tal beschilderde graven, zgn. fresco's, gevonden die door de bekende archeoloog J. van Hinte uit St Kruis alle in tekening zijn gebracht.

In 1957 werden te Aardenburg de vroegste sporen van bewoning gevonden, die tot dan toe uit Zeeland bekend waren. Men vond vuurstenen voorwerpjes, die omstreeks 5000 jaar v. Chr. vervaardigd moeten zijn.³⁵⁰) Een Romeinse cultuurlaag werd ontdekt, terwijl uit talrijke opgravingen werd aangetoond, dat het vroegere Rodanborch een uitgestrekte Romeinse nederzetting moet zijn geweest. De vele vondsten die sinds 1955 in Aardenburg zijn gedaan zijn ondergebracht in een gemeentelijk museum dat op 24 juni 1969 officieel kon worden geopend.

Rond Aardenburg, dat bij K.B. van 20 augustus 1816 stadsrechten verkreeg, liggen de dorpen Eede, Heille en St Kruis. *Eede* (ter plaatse van het vroegere gehucht Coensdijke) is in West Zeeuwsch Vlaanderen het meest zuidelijk gelegen dorp aan de Nederlands-Belgische grens, enkele km's ten zuiden van Aardenburg en genoemd naar de eertijds voor die streek belangrijke geul de Ee of Eede. Oorspronkelijk bestaande uit twee parochiën nl. St Baaf in Bewester- en Onze Lieve Vrouw in Beoster Eede,

gescheiden door het riviertje de Eede, werden beide in 1795 samengevoegd tot de gemeente Eede, die op haar beurt (met een oppervlakte van 1345 ha en een inwonertal van ongeveer 1200 zielen) in 1941 weer bij de gemeente in Aardenburg werd gevoegd. De laatste burgemeester van Eede was J. M. Breaert van 1934 tot 1 mei 1941. Voor de bekende vestingbouwer Menno van Coehoorn was ook de Eede van belang; hij voerde in 1701 het water van de Eede vanaf Aardenburg via Elderschans, Kruisijk en het Lapschuursche Gat naar Sluis.

Nog op het eind van de oorlog 1940/45 werd Eede een historische plaats toen daar op 13 maart 1945 om 12.29 uur Hare Majesteit Koningin Wilhelmina voor het eerst sinds haar ballingschap vanaf 1940 weer de Nederlandse bodem betrad. Vijfentwintig jaar later legde Prinses Margriet een krans bij het monument dat langs de Rijksweg bij Eede ter herinnering aan dat feit was opgericht. Tot Eede behoren de buurtschappen Biezen, Moershoofd, Valeiskreek en Vuilpan.

Heille is een dorp ten zuidwesten van Aardenburg en een overblijfsel van het oude dorp, dat ook wel Zanddijk werd genoemd. Naast dit oude Heille onderscheidde men eertijds de buurtschap Nieuw Heille dat ongeveer 2 km noordwestelijker lag en ook als Ronduit bekend is naar een versterking (redoute), die daar was opgeworpen. Oud en Nieuw Heille waren gescheiden door de Stierskreek, waarover ten zuiden van de Kruisdijk of de Kruisschans reeds lang een vaste verbinding is gemaakt. Als zelfstandige gemeente bestond Heille tot 1880, toen het bij de gemeente Sluis werd gevoegd.

St Kruis, gelegen aan de zuidzijde van de St Pietersdijk ca 3 km ten oosten van Aardenburg, is een oude nederzetting die rampen en oorlogen heeft getrotseerd. De middeleeuwse toren met een nog overgebleven vleugel van de vroegere oude kruiskerk markeert het dorp. In 1941 werd de gemeente St Kruis met een oppervlakte van 2136 ha en ongeveer 650 zielen, inclusief de bijbehorende buurtschappen de Bracke, het Eiland en de Platluis bij Aardenburg gevoegd. De laatste burgemeester was A. J. Dhont van 1929 tot 1941.

Tot de oorspronkelijke gemeente Aardenburg behoorden reeds de aan de stad Aardenburg grenzende woonwijken „Oude Stad” en „Smedekensburgge” en de buurtschap Draaibrug. Toen in 1649/50 ten noorden van Aardenburg de Bewester Eede en de Isabellapolders waren bedijkt en gescheiden bleven door het havenkanaal (de Eede) van het Zwin naar Aardenburg lag het voor de hand dat men spoedig over dit kanaal een verbinding voor het wegverkeer tot stand bracht. Om daarbij de scheepvaart zo weinig mogelijk te hinderen werd dat een draaibrug. In 1840 schrijft men over „de oude defecte draaibrug”³⁵¹) dat die toen werd ingekort en van draaibrug werd veranderd in vaste brug (kosten f 1800);

als draaibrug deed zij toen trouwens geen dienst meer want het havenkanaal was in 1813 afgedamd. Naarmate wegverbeteringen werden ingevoerd werd de brug vervangen door een dam.

Inmiddels was op dit „verkeerspunt” een kleine nederzetting ontstaan; een brugwachter zal wellicht de eerste inwoner geweest zijn. Rond de jongste eeuwwisseling werd het een stationshalte en werd er een remise voor de tram gevestigd. Kantoor en werkplaats van de S.B.M. (Stoomtram Mij Breskens-Maldegem N.V.) vindt men nog te Draaibrug. Het is dus geen vraagteken hoe ter plaatse de buurtschap Draaibrug, momenteel een bekend kruispunt van wegen in West Zeeuwsch Vlaanderen, is ontstaan. De gemeente Aardenburg bleef bij de herindeling van 1970 onder burgemeester M. G. M. van Berckel (in 1972 vertrokken) ongewijzigd. Sinds 24 maart 1973 bekleedt drs W. L. A. Lockefeer die functie.

Ook Sluis, één der v.m. havensteden aan het Zwin, is eeuwenlang een **Sluis** belangrijke plaats geweest, het blijkt ook uit het feit dat reeds in 1290 stadsrechten werden verkregen. Hoewel vóór 1290 over Sluis niets met zekerheid bekend is,³⁵²) zullen die rechten niet zijn verleend aan een plaats van weinig betekenis, zodat mag worden aangenomen dat Sluis toen al geruime tijd in opkomst was.

De naamgeving was zo simpel als het maar wezen kon en was ontleend aan een ter plaatse gelegen uitwateringssluis. Toen stadsrechten waren verkregen wilde men kennelijk ook een „stadse” naam invoeren en spraken van Lamminsvliet. Die naam kwam aanvankelijk een tijdlang in officiële stukken voor. Desondanks is het altijd zonder meer Sluis gebleven.

Niet alleen door handel en zeevaart werd Sluis een belangrijke plaats maar ook bij de oorlogen tussen Vlamingen en Zeeuwen speelde de ligging aan het Zwin een belangrijke rol. In 1340 vond daar een geweldige zeeslag plaats tussen Fransen en Engelsen, waarbij de laatstgenoemden zegevierden.

Vooraf met Brugge heeft Sluis dikwijls overhoop gelegen. Na de slag bij Roosebeeke in 1382 werd Sluis voor het eerst met wallen omringd. De verwikkelingen in de 80-jarige oorlog brachten ook geen voorspoed. Dat alles had tot gevolg dat de aarden wallen van Sluis eerst door de Spanjaarden tot vestingwerken werden versterkt en later door de Nederlanders werden gemoderniseerd. De restanten van de vesting zijn nog duidelijk zichtbaar; men had een Oostpoort, een Zuidpoort, een Waterpoort en een Westpoort. De laatstgenoemde, als ruïne ontgraven in 1914/18 en gerestaureerd in 1967, is bekend als de Stenen Beer en staat aan de zuidwestzijde van de stad langs het kanaal Sluis-Brugge, zie fig. 208, p. 392.

Het Sluissche raadhuis met zijn Belfort — fig. 209, p. 392 — (het enige Belfort in Nederland) is een herinnering aan de vroegere glorie;

in de middeleeuwen werden vooral in de Zuid-Nederlandse steden dergelijke klokketorens gebouwd als teken van hun macht en vrijheid. Toen Sluis op 1 november 1944 bevrijd was waren behalve 240 verwoeste en 74 zwaar beschadigde woningen ook het raadhuis met het Belfort verwoest, — 11 oktober 1944 was voor Sluis een zwarte dag geweest —.

Maar Sluis is voor de zoveelste maal herrezen; ook het raadhuis en Belfort werden herbouwd. Aanbesteed op 11 november 1955 aan de fa D. Huurman te Delft, maar herbested in 1956, konden de monumentale gebouwen op 9 september 1960 opnieuw in gebruik worden genomen, waarbij een symbolisch huwelijk tussen „Jantje van Sluis” en „Maria Belfort” werd gevierd met een Breugheliaans bruiloftsfeest. Enkele jaren later werd het Belfort verrijkt met een carillon dat mooier was dan het vooroorlogse, dank zij het in 1956 door de burgerij ingestelde carillonfonds.

De figuur „Jantje van Sluis, de houtene man”, een beeld dat reeds omstreeks 1425 op de stadhuistoren zou zijn geplaatst, heeft in de geschiedenis van het Belfort een rol gespeeld door elk half uur de tijd op het carillon te hameren. „Jantje” heeft alle rampen overleefd, ook die van 1944; toen hij van „zijn” toren werd geschoten was dat het behoud; hij kon worden geborgen en in 1960 weer op het herstelde Belfort worden gehesen.

Wie Sluis zegt, denkt Van Dale; er is een J. H. van Dalestraat, er staat een Van Dale-monument. Johan Hendrik van Dale (1828-1872) was de man, die het „Nieuw Woordenboek der Nederlandsche Taal” samenstelde. Hij is in zijn geboortestad Sluis snel opgeklommen tot onderwijzer van „de eerste rang” en werd archivaris van de stad; hij zal nooit bevroed hebben dat bijna 100 jaar na zijn verscheiden, de negende druk ter dikte van enkele duizenden bladzijden zou verschijnen van het thans zo genoemde en sinds 1864 zeer uitgebreide „Groot Woordenboek der Nederlandse Taal”.

Nauwelijks 1 km ten westen van Sluis ligt het tot de gemeente Sluis behorende grensplaatsje St Anna ter Muiden, ontstaan op het Greveningschor aan de mond van het Zwin. Oorspronkelijk bekend als Mude werd het een belangrijke Zwinhaven, één der voorhavens van Brugge. In 1241 werd Muiden door gravin Johanna van Vlaanderen en haar gemaal Thomas van Savoye, verheven tot een zelfstandige plaats met een plaatselijke schepensbank.³⁵³) Gottschalk zegt het korter: „Gravin Johanna verleende in 1242 aan Mude het stadsrecht van Brugge” en dateert dus die gebeurtenis een jaar later.³⁵⁴)

Mude, dat zelfs wordt vermeld als lid van de „Londensche Hanze”, was evenals Sluis in opkomst toen Brugge en later ook Damme minder bereikbaar werden voor de scheepvaart door het Zwin. Sluis trachtte daarbij Mude te overheersen.³⁵⁵) Maar reeds in de 14e eeuw had Mude

haar grootste bloei bereikt, in hoofdzaak vanwege de verzanding; wel was nog een Nieuw Mude ontstaan maar ook weer spoedig verdwenen. Schorren en slikken overwonnen en werden polderland. De kerk uit de 13e eeuw (?), genoemd naar St Anna en pelgrimsoord in de 15e eeuw, werd in de Spaanse tijd verwoest en was in 1655, veel kleiner dan de oorspronkelijke, herbouwd. De robuuste kerktoren is thans dominerend in het romantisch uitzijende grensplaatsje. De monumentale pomp op het marktpleintje draagt de inscriptie S.P.Q. St. A., hetgeen betekent: Senaat en Volk van St Anna;³⁵⁶) Het v.m. stadje (en gemeente) St Anna ter Muiden, vroeger als rivaal van Sluis, werd in 1880 (evenals de gemeente Heille) met de gemeente Sluis samengevoegd.

Het ca 4 km ten noorden van Sluis gelegen Retranchement heeft het ontstaan te danken aan de in 1604 door Prins Maurits langs het Zwin aangelegde forten Oranje en Nassau, waartussen het dorp is verzezen. In 1644 werd het eerste stenen huis gebouwd; de kerk werd gebouwd in 1654. Volgens overeenkomst bij de Vrede van Munster moesten de forten worden gesloopt; men liet de sloop aan de natuur over, zodat bij de stormvloed van 1682 een deel van het noordelijk gelegen fort in het Zwin viel. Tot de v.m. gemeente behoorde tevens de in het zuiden aangrenzende buurtschap Terhofstede. De laatste burgemeester was J. A. Leenhouts, die vanaf 1946 die functie vervulde. In 1970 werd ook Retranchement met de gemeente Sluis samengevoegd. De laatste burgemeester van de oude gemeente Sluis was P. F. van Hootegem; burgemeester van de nieuwe gemeente Sluis werd mr H. P. L. v. d. Belt.

**Retranche-
ment**

Het is Oostburg niet meer aan te zien dat het met Aardenburg en Sluis tot de oudste steden van West Zeeuwsch Vlaanderen behoort. In 643 zou de heilige Amandus (ca 600-674), de stichter van o.a. de St Pietersabdij te Gent, ter plaatse van het huidige Oostburg een klooster hebben gesticht.³⁵⁷) Later wordt, in een charter van 10 juli 939, van Oostburg melding gemaakt. Tijdens de middeleeuwen werd de stad door oorlogen in Vlaanderen geteisterd, in 1271 door de Gentenaars, in 1382 en 1452 door de Engelsen en Gentenaars en in 1487 door de krijgsbenden van Maximiliaan van Oostenrijk geplunderd.³⁵⁸)

Oostburg

Omstreeks het eind van de 16e eeuw was Oostburg niet veel meer dan een ruïne. Toen kwam de verovering door Prins Maurits in 1604, die van de overgebleven stad een vesting maakte. De restanten van de St Bavokerk, waarschijnlijk gebouwd op de plaats van het klooster uit 643 kwamen buiten de vesting te liggen en waren niet meer te redden. De toren bleef een bouwval tot 1805, toen hij werd afgebroken.³⁵⁹) Alleen de naam Torenweide is ter plaatse nog bekend voor de plaats waar het bouwwerk gestaan heeft. Een andere oude kerk, de St Eloykerk, was zo bouwvallig geworden dat zij in 1632 instortte. Op dezelfde plaats werd in 1674 een

nieuwe kerk gebouwd, die in 1714 afbrandde en in 1729 was herbouwd.³⁶⁰)

Ofschoon na 1648 (vrede van Munster) rond Oostburg vele herdikkingen plaatsvonden, was aanvankelijk nog geen grote welvaart voor Oostburg weggelegd. Eerst moesten de aanvallen tijdens de Belgische opstand in 1830 nog worden doorstaan (zie par. 1, hfdst. I). De restanten van de aarden wallen uit de tijd van Prins Maurits werden na die schermutselingen hersteld; na 1839 zijn ze alle geslecht.

In de daarop volgende periode is Oostburg opnieuw ontwikkeld tot een centrum van betekenis voor West Zeeuwsch Vlaanderen. Maar nogmaals zou het noodlot toeslaan. Tijdens de gevechten om het bezit van de Westerschelde in sept./okt. 1944 werden in Oostburg door artillerievuur en bombardementen vele vernielingen teweeggebracht. Bevrijd op 26 oktober 1944 was het één der zwaarst getroffen plaatsen in Zeeuwsch Vlaanderen; 106 inwoners uit de gemeente Oostburg waren omgekomen door de oorlogshandelingen. Er waren 353 panden totaal verwoest en 134 woningen zwaar beschadigd;³⁶¹) van de vijf kerken waren er vier verwoest; in 1954 waren ze herbouwd.³⁶²)

Toch is Oostburg, dat bij K.B. van 5 december 1816 stadsrechten had verkregen, herrezen en is het opnieuw een cultureel en economisch centrum van West Zeeuwsch Vlaanderen geworden. Het herbouwplan opgemaakt door ir F. H. Klokke, werd in oktober 1948 goedgekeurd; ondertussen was op 16 april 1948 het eerste nieuwe zakenpand reeds geopend.³⁶³) Oostburg is tevens de Nederlandse stad met „De Eenhoorn”; het sprookjesdier (uit metaal vervaardigd) prijkt in het plantsoen in Oostburgs centrum, op de plaats waar vroeger de herberg „De Eenhoorn” stond. De laatste burgemeester van de oude gemeente was J. L. van Leeuwen, die deze functie van 1961-1970 vervulde. Bij de herindeling in 1970 werd A. Schipper burgemeester van de nieuwe gemeente Oostburg.

IJzendijke Het vroegere IJzendijke werd reeds in 981 of 984 genoemd en is volgens de geschiedschrijvers tot een welvarende plaats uitgegroeid; het was in 1127 een zelfstandige stad.³⁶⁴) IJzendijke behoorde in de 13e eeuw zelfs tot de Londensche Hanse, die zijn hoofdzetel in Brugge had. De streek van IJzendijke wordt in die tijd voorgesteld als een gebied waar landbouw en veeteelt floreerden. Het St Janshospitaal te Brugge kocht blijkens de rekeningen van het einde der 13e eeuw telkens weer nieuwe gronden (zgn. renten) in het onderhavige kustgebied, hetgeen een uitstekende geldbelegging moet zijn geweest.³⁶⁵)

Door de stormvloed van 1375/76, 1408 en 1437 kwam (oud) IJzendijke en omgeving onder water te liggen. Op een kaart van 1620³⁶⁶) staat bij de rand van de Amaliapolder vermeld: „Hier is op den 2den „november 1619 gestelt eenen arduynen paelsteen ter plaetsen daer eertijds „gestaen heeft oudt IJzendijke”. Oud-IJzendijke lag dan ong. 2 km

noordoost van het tegenwoordige IJzendijke in de Amaliapolder. Volgens Cornelis³⁶⁷) zou de plaats van Oud IJzendijke in de Zachariaspolder gezocht moeten worden en wel op een punt dichtbij de „menne”, (dreefje) die van het hof „Le Paradis” naar de dijk van de Amaliapolder voert, welk punt ongeveer 100 m van deze dijk verwijderd blijft.

Op de noordoostelijke hoek van de oorspronkelijke Jonkvrouwpolder — een vooruitstekend punt op de overstromde landen van Oud IJzendijke — waar reeds een kleine buurtschap was gesticht, werd door de hertog van Parma in 1587 een verdedigd punt aangelegd, dat hij IJsendijcke noemde. Zijn bedoeling was om heel Vlaanderen weer onder Spanje te krijgen. Deze eerste vestingwerken waren het begin van het nieuwe IJzendijke. Prins Maurits, die zich in 1604 van dat punt meester maakte, breidde de versterking uit tot zes bolwerken en enkele ravelijnen. Toen in 1614 de Mauritspolder was bedijkt liet hij bovendien aan de westzijde van de vesting in de Mauritspolder een „groot getrancheerd kamp” (verdedigingslinie) aanleggen; deze linie kreeg de naam Boerenverdriet. Het huidige met grind verharde slingerende polderwegje (ook genoemd Boerenverdriet), ong. $\frac{3}{4}$ km ten westen van IJzendijke, is het tracé van die linie. Het tussen IJzendijke en dat wegje gelegen land staat ook bekend als Retranchementpolder, maar is een deel van de Mauritspolder. Toen in 1702 de Groote Jonkvrouw Benoordenpolder opnieuw werd herdijkt, heeft de bekende vestingbouwer Menno van Coehoorn de laatste veranderingen aan de vesting IJzendijke aangebracht.

De Spaanse Successieoorlog (1702-1713) bracht nieuwe moeilijkheden, daarna volgde nog een bezetting door de Fransen in 1747/48 en nogmaals in 1794/1814. Na het verdwijnen der militairen begonnen zich allengs meer burgers in IJzendijke te vestigen. Tijdens de Belgische opstand (1830-1831) werden de vervallen restanten van de vesting nog enigszins „opgemaakt” om rond 1841/43 grotendeels te worden opgeruimd. Slechts enkele fragmenten van de wallen zijn gebleven. Straatnamen als Waterpoortstraat, Minnepoortstraat, Landpoortstraat, Ravelijnstraat en Bolwerk (straat) zijn herinneringen dat IJzendijke een vestingstad van betekenis is geweest.

In het nieuwe IJzendijke, dat bij K.B. van 20 augustus 1816 als stad is erkend, werd in 1944 veel door de oorlogshandelingen verwoest. Door de Dienst van de Wederopbouw werd alles weer hersteld, zoals o.a. de op 30 september 1612 in gebruik genomen, oorspronkelijk achthoekige en in 1656/59 vergrote, Ned. Herv. Kerk. Zo kon dit eerste in Zeeland voor de Protestantse Eredienst gestichte kerkgebouw en één van de oudste Protestantse kerkgebouwen in Nederland, in december 1949 opnieuw in gebruik worden genomen.

Bovendien zijn in de pas voorbij gegleden zestiger jaren, gedeelten van

de vestingwerken gerestaureerd, waarvan onder meer de laatste burgemeester (1959-1968) van de v.m. gemeente IJzendijke, J. J. M. Fick, een groot voorstander was. Buurtschappen, die bij de oude gemeente hoorden waren: Balhofstede, Goed Leven, Maagd van Gent, Molentje, Mollekot (op de kaart van Pourbus aangeduid als „haven van Watervliet”), Nolle, Oudelande, Pannenhuis, Plakkebord, Ponte, Ponte-avancée, Roodenhoek, Stroopuit, Turkeye, het grensdorp Veldzicht en Pyramide (genoemd naar het in die buurt bij de Kapitale Dam gebouwde v.m. Witte Huis dat een dak in piramidevorm had — zie ook par. 27, hfdst. II —).

Biervliet Het oude Biervliet, dat in 1183 van Philips van den Elzas, graaf van Vlaanderen, stadsrechten had verkregen, werd voorzien van poorten en wallen; het werd een bloeiende stad. Maar bijna twee eeuwen later, in 1375/76, werden de dijken ten oosten van de stad door een stormvloed vernield. Zoals reeds eerder vermeld is ontstond met die vloed een uitgebreide inham, later genoemd de Braakman. Door de stormvloed van 1404 werd die inham aanmerkelijk vergroot. Biervliet was daardoor een eiland geworden en had het bij iedere storm zwaar te verduren.

De financiële positie van de stad ging daarna snel achteruit, alleen de zout- en haringhandel waren nog van belang. Wel trachtte men het grondgebied uit te breiden met kleine inpolderingen, maar ze werden telkens door overstromingen ongedaan gemaakt o.a. in 1468 toen ook Biervliet zwaar werd geteisterd. „Heel de bevolking snelde te hulp om onmiddellijk noodvoorzieningen te treffen, — eer men de dijckage ghebringhen conste in handen van de dycmeesters —”.^{367a)} In 1472 hadden er opnieuw ernstige dijkbreuken plaats. Bij dit alles moest Biervliet ook nog bijdragen voor „de beden”, waarmee Karel de Stoute zijn oorlogen financierde.³⁶⁸⁾

In 1483 moest de landsregering alles in het werk stellen om het eiland voor een algehele ondergang te behoeden; vermoedelijk geschiedde dit om strategische redenen, want Biervliet was toen al een vesting.³⁶⁹⁾ Desondanks ging het, vooral na 1500, steeds slechter met Biervliet. Als men de hier meermalen aangehaalde studie van dr M. K. E. Gottschalk raadpleegt, dan blijkt dat het eiland Biervliet niet dan met veel moeite en vele kosten in stand kon worden gehouden. Veel waterbouwkundige werken zijn daarvoor uitgevoerd als: aanleg en herstel van rijzen en stenen hoofden, reparatie van sluizen en duikers, herstel van havenwerken, aanleg en reparatie van dijken, alles tengevolge van stormvloed en dijkdoorbraken, terwijl bovendien maatregelen tegen ijsgang en tenslotte tegen verzanding en aanslibbing van de haven noodzakelijk waren.

Maar toch kwam het oude Biervliet in verval; daar kwam nog bij dat de gevolgen van de 80-jarige oorlog zich lieten gelden. Toen de stad

in 1572 op de Spanjaarden werd veroverd, was het een vervallen vesting; de watergeuzen vestigden er een basis. Van toenaf bleef Biervliet aan de zijde der Staten en onder beheer der gecommiteerde raden van Zeeland (het Committimus), maar het werd voortdurend door de Spanjaarden bedreigd. Daarom besloten de Staten Generaal in 1590, na sterk aandringen van Zeeland, de stad te versterken. Omdat de oude stad in zeer vervallen staat was, werd ten noorden daarvan een fort (een vijfhoekig bastion) gebouwd, waaruit het tegenwoordige Biervliet is ontstaan. Binnen het bastion ontstond een woonkern, die in 1643 als zodanig met een eigen bestuur werd erkend.³⁷⁰ Na de vrede van Munster kwamen de versterkingen te vervallen; in 1688 werden de vestingwerken geslecht. Van het oude Biervliet is niet veel overgebleven.

Nadat tijdens het 12-jarig Bestand en kort daarna het eiland aanmerkelijk was vergroot door enkele inpolderingen aan de westzijde en op het eind van de 17e eeuw aan de noordzijde van de stad, werd het nieuwe Biervliet in 1700 verbonden met IJzendijke door aanleg van een dam (genaamd de „Nieuwe Dijk”) door het ver verzande IJzendijkse of Jonkvrouwengat (zie fig. 57).

Biervliet is nog altijd niet te noemen zonder de naam Willem Beukelszoon, de zgn. „uitvinder van het haringkaken” of minstens als degene, die dat verbeterd of verfijnd heeft. Het eigenlijke haringkaken zou al lang voor Beukels' tijd bekend zijn geweest. Behalve zijn standbeeld vervaardigd door de beeldhouwer Ph. ten Klooster uit Veere, dat op 5 september 1958 op het Marktplein onthuld werd prijkt zijn afbeelding in een prachtig glasraam, dat met andere gebrandschilderde ramen in de in 1659/61 gebouwde **Visserskerk** is aangebracht.

Hoewel Biervliet in de jongste wereldoorlog wel aanmerkelijke schade had opgelopen en er 64 burgerslachtoffers vielen te betreuren, had de stad naar verhouding met andere plaatsen in West Zeeuwsch Vlaanderen als Aardenburg, Sluis, Oostburg en Breskens, de oorlog goed doorstaan. De bijna 300 jaar oude kerk moest na de oorlog worden gerestaureerd en kon in 1950 weer in gebruik worden genomen. Als indirect gevolg van de oorlog brandde evenwel in maart 1945 het gemeentehuis af toen daarin Engelse militairen waren gehuisvest (zij sprongen niet altijd even voorzichtig met vuur om).

In 1954 kon een nieuw gebouwd gemeentehuis in gebruik worden genomen; in 1958 volgde onthulling van het reeds genoemde standbeeld ter ere van Willem Beukelsz. Dat jaar was voor Biervliet, dat in 1688 (bedijking Groote Zuiddiepepolder — fig. 57 —) als eiland had afgedaan, maar daarna toch ruim twee en een halve eeuw lang geen ideale verbinding met Oost Zeeuwsch Vlaanderen had, door ingebruikstelling van de Middenweg, aangelegd in de nieuwe Braakmanpolder, een belangrijke ge-

beurtenis. De wegf afstand van Biervliet naar Terneuzen was daardoor met bijna 10 km verkort.

Opvallend zijn de hoge ligging en de hellende straten van Biervliet als men het centrum binnenkomt. In fig. 210 is een gedeelte van de bebouwde kom geschetst met vermelding van enkele hoogten t.o.v. N.A.P. In de buurt van de kerk treffen we straathoogten aan van 6 m à 7 m boven N.A.P. Voor Zeeland kan een dergelijke enigszins heuvelachtige ligging van een woonkern als uniek worden bestempeld. Het is een gevolg van de middeleeuwse, 16e- en 17e-eeuwse vestingwerken, waarvan wel de bouwwerken reeds lang zijn gesloopt maar de aarden wallen grotendeels zijn blijven liggen en vervolgens bebouwd.

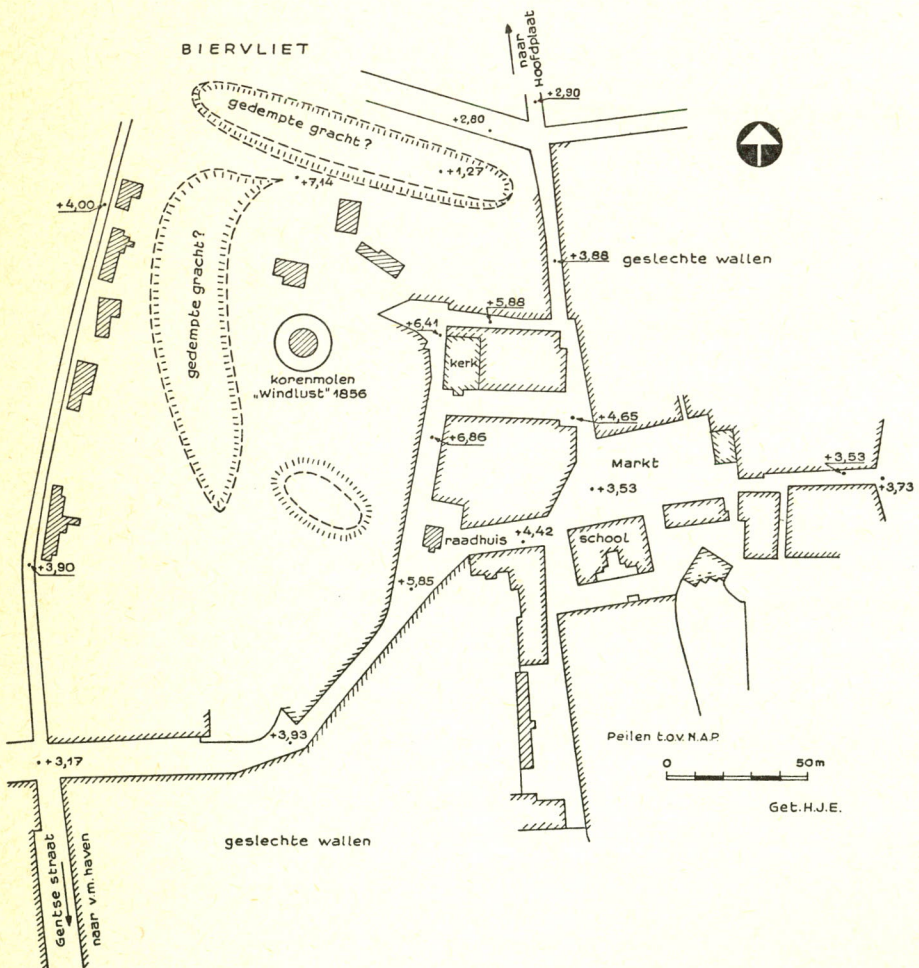

fig. 210. Bebouwde kom van Biervliet met hoogtecijfers van een oude waterpassing (ca 1920) waaruit de hoge ligging van het centrum blijkt.

Tot de v.m. gemeente Biervliet behoorden de buurtschappen: Driewegen (gelegen op de driesprong van de dijken van de Amalia-, St. Pieters- en Helenapolders), Nieuwlandsche Molen, (gelegen op de driesprong van de dijken van de Amalia-, Oranje- en Helenapolders, waar een korenmolen heeft gestaan) en Kapitale Dam, gelegen op de noordelijke hoek van die in 1786 aangelegde dam. De laatste burgemeester van de per 1 april 1970 opgeheven gemeente Biervliet was A. P. Kostense, die deze functie van 1935-1969 heeft vervuld.

Volgens sommigen zou in de Middeleeuwen een oud Breskens of Breskin, hebben bestaan maar voor zover wij konden nagaan, is hiervan verder vrijwel niets bekend. In elk geval waren er in de 15e eeuw schorren en slikken bekend onder de naam Breskenszand. Die naam Breskenszand zou dan een vage aanduiding kunnen zijn van een vroeger Breskens.

Toen Philips van Kleef in 1510 de schorren en slikken van Breskenszand had doen bedijken was hem tevens toegestaan in de nieuwe polder een kerk te bouwen ter ere van de Heilige Barbara. Van de opbrengst der grondbelasting van de eerste zeven jaar werd een noodkerk gebouwd. We zouden daaruit kunnen concluderen dat in 1517 het dorp Breskens in de zuidoosthoek van de Oud-Breskenspolder is ontstaan. Het jaar daarop werd het fundament voor de nieuwe kerk gelegd.³⁷¹) Allengs vestigden zich meer „kolonisten” in het dorp. De inundatie van 1585, door de bewoners van Groede zelf teweeggebracht om de opmars van 's konings troepen te stuiten, trof ook Breskens.

Eerst na de herdijking in 1610 kwam het dorp tot ontwikkeling, zij het geremd door stormvloed en door oorlogshandelingen. Het verloop van de bedijkingen ten noorden en ten oosten van Breskens is reeds aangegeven in de fig. 50 t/m 53 van hoofdstuk II, de ontwikkeling als havenplaats is vermeld in hoofdstuk VI.

Na verdwijning der voor Breskens gelegen polders en aanleg van de haven had aan de westzijde daarvan enige duinvorming plaats. Tijdens de verwickelingen met België werd in 1835 in de noordwestelijke polderhoek recht voor de haven het Havenfort aangelegd, zie fig. 211. Het fort had de vorm van een onregelmatige zevenhoek met rondom een gracht; binnen de gracht lagen met een diameter van ong. 140 m, bomvrije lokalen. De buitenzijde van de gracht omsloot ongeveer een cirkel met een diameter van 250 m. Nadat deze zgn. Rijks Militaire gronden bij procesverbaal van 18 december 1874 aan het ministerie van Financiën waren overgedragen werd het fort in 1890 opgeruimd.³⁷²) Eerst in de jaren 1919/23 werden daar en langs de havenkade in 1931/35 woningen gebouwd. De lage duinstrook voor het dorp werd zelfs vrijgegeven voor bebouwing. Zo kon het gebeuren dat een klein gedeelte van Breskens ten noorden van het tegenwoordige Spuiplein buiten de eigenlijke hoogwaterkering was

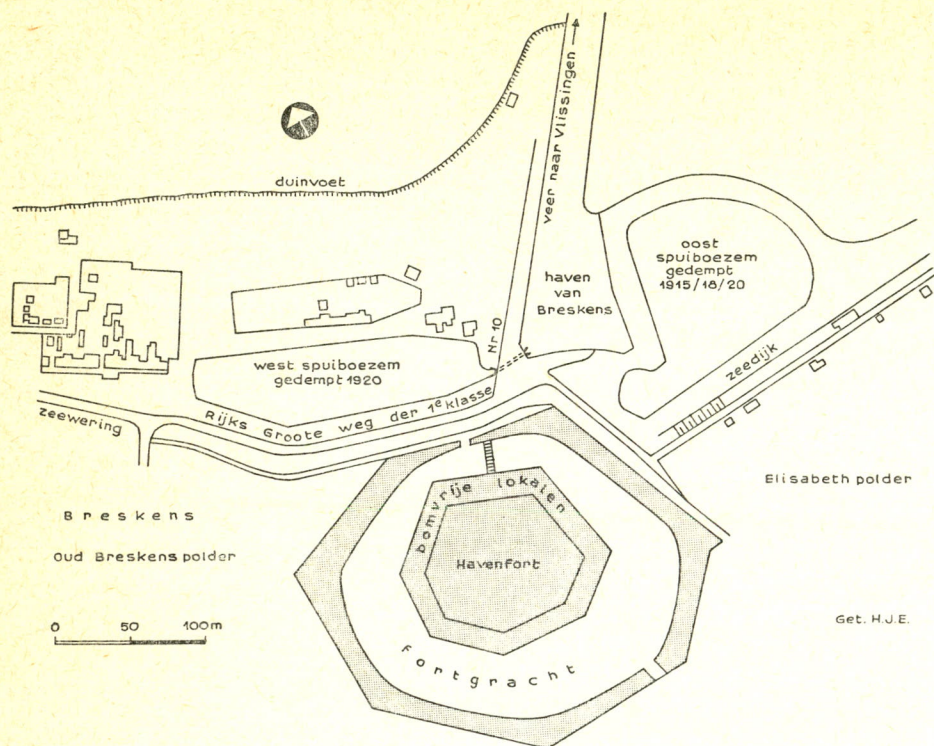

fig. 211. Situatie van het Havenfort en omgeving te Breskens in 1874. Het grijs getinte gebied met fortgracht was tot dat jaar „Rijks Militaire grond”.

gelegen. Door het verder aangewassen duin en door de aanleg van een kunstmatig duin in 1960, alsmede door de aanleg van de nieuwe waterkering langs de Handelshaven in 1971/72 is die bebouwing thans veilig gesteld.

Van het zware bombardement van 11 september 1944, waardoor 537 panden vernield en 151 woningen zwaar beschadigd werden, is Breskens inmiddels hersteld; het nieuwe gemeentehuis werd op 29 oktober 1964 geopend. Tot de in 1970 opgeheven gemeente Breskens hoorde de buurtschap Nieuwesluis, ontstaan toen daar in 1750 een nieuwe suatiesluis werd gebouwd. De laatste burgemeester van de v.m. gemeente was J. A. Eekhout, die deze functie van 1946-1970 heeft vervuld.

Overige plaatsen

De overige wooncentra in West Zeeuwsch Vlaanderen, die we hieronder vermelden hebben uiteraard alle een eigen ontwikkeling doorgemaakt wat betreft overstromingen en oorlogshandelingen, maar werden niet bij de krijgsgeschiedenis betrokken door aanleg van vestingwerken van betekenis.

Cadzand, in feite de hoofdplaats van het „Landje van Cadzand” en één van de oudste dorpen in Zeeuwsch Vlaanderen, dateert uit de middeleeuwen en is kort na 1900 uitgebreid met de buurtschap Cadzand Haven en spoedig daarna, na de opkomst van de strandrecreatie, met Cadzand Bad; beide buurtschappen zijn met elkaar verbonden door de eerder genoemde in 1719 aangelegde inlaagdijk — de Noorddijk — thans bekend als Boulevard de Wielingen, waar op 22 mei 1963 door de Commissaris der Koningin een winkelgalerij werd geopend. Het dorp heeft een Protestantse kerk, die uit de 13e eeuw dateert en eertijds gewijd was aan O.L. Vr. Maria; (er is nog een Mariastraat en een Mariaweg — de weg naar Zuidzande —). De oorspronkelijke kerktoren werd afgebroken in 1677, de kerk werd gerestaureerd in 1930, door granaatvuur in 1944 zwaar beschadigd en in 1954 hersteld en voorzien van een klokketorentje. Van de v.m. gemeente Cadzand was J. A. Leenhouts van 1946-1970 de laatste burgemeester.

Groede is een betrekkelijk jong dorp, na de herdijkingen door Jacob Cats in 1613 spoedig ontstaan aan de noordzijde van de Oude Groedsche polder, ongeveer ter plaatse van het vroegere Groede.

De huidige Ned. Herv. Kerk van Groede, ter plaatse bekend als de „Franse” kerk is 6 à 7 eeuwen oud en is oorspronkelijk als R.K.-kerk gesticht. Het gebouw heeft in de 80-jarige oorlog enige tientallen jaren in het water gestaan; de 46 m hoge toren is tweemaal afgebrand, laatstelijk in 1949 door bliksemingslag. De zware luidklok, in 1940/45 door de bezetter geroofd, is nooit meer teruggekomen. Een nieuwe 650 kg wegende luidklok, die in 1948 was aangebracht bleef bij de brand van 1949 behouden en werd, nadat in 1950 de toren was hersteld in 1961 omringd door vijf kleine carillonklokken.

Een ander historisch gebouw is de Lutherse Kerk, een herinnering aan de Salzburger emigranten uit de 18e eeuw. In die tijd was het polderland van West Zeeuwsch Vlaanderen weer grotendeels herdijkt; het aantal daarin teruggekeerde inwoners was echter nog niet evenredig daaraan. Zo kon het gebeuren dat men in drukke tijden b.v. van onkruid wieden en oogst binnenhalen aangewezen was op arbeiders van buitenaf.³⁷³) In diezelfde tijd (1731/35) moesten enkele tienduizenden protestanten in Salzburg uitwijken naar elders. Enige honderden weken uit naar Nederland en kwamen onder leiding van ds Johann Fischer merendeels in de nieuwe polder bij Groede terecht om werkzaam te zijn in de landbouw. Ze arriveerden op 9 maart 1733 bij Nieuwerhaven dicht bij de huidige buurtschap Sasput. Aanpassings- en huisvestingsmoeilijkheden en het destijds nog zware landbouwwerk deden spoedig velen besluiten ons land weer te verlaten. Slechts een paar honderd, die allen Lutere waren bleven in de omgeving van Groede. Dat was de aanleiding om in 1743 in

Groede een Lutherse Kerk te stichten. Dat die gebeurtenissen bij de nazaten van de geëmigreerde Salzburgers nog steeds in de belangstelling staan blijkt uit het feit dat in 1971 een „Stichting Bestudering Geschiedenis Salzburger Emigranten Nederland” werd opgericht, waarvan een groep op zaterdag 10 maart 1973 — 240 jaar na de komst der vluchtelingen — bij de „landingsplaats” bij Sasput een gedenkteken onthulde.

De v.m. gemeente Groede was vrij uitgebreid (2900 ha) en omvatte tevens de buurtschappen Boerenhol, Kruisdijk (langs de Rijksweg), Kruishoofd (langs de zeedijk van Groede en Baanst), Marolleput, Oudemenne, Scherpbier en Wafeldorp. De laatste burgemeester was J. C. Everaars van 1946-1966.

Hoofdplaat is gelegen op de gronden van het oude Gaternesse, herdijkt in 1778 en daarmee het jongste dorp van Zeeuwsch Vlaanderen, toen gebouwd op de oostelijke helft (het Zeeuwse deel) van de polder. Vele van de eerste ingezetenen waren Belgen, die als polderwerkers bij de bedijking van de Hoofdplaatpolder werkzaam waren geweest. In 1780 werd besloten tot de bouw van een Hervormde Kerk, die op 29 mei 1785 werd ingewijd. De andere, een R.K. Kerk werd gewijd aan St Eligius en kwam in 1795 gereed, maar werd reeds in 1861 vernieuwd. J. F. C. Temmerman was van 1941-1966 de laatste burgemeester van de v.m. gemeente Hoofdplaat, waartoe ook de buurtschappen Hogeweg, Slijkplaat en Nummer Eén behoorden. Nummer Eén is genoemd naar de aan de westzijde in de Hoofdplaatpolder liggende kavel nummer één.

Nieuwvliet: de meergenoemde Brugse koopman Jan van Adornis had in 1527 de St Janspolder bedijkt en daarin het dorp Nieuwvliet gesticht; het dorp verdween in dezelfde eeuw onder water. Na de bedijking van de St Annapolder in 1602 door afdamming van het Zwarte Gat werd in 1658 op een vroegere opwas in die polder een kerk gebouwd. Dat werd de kern van het huidige Nieuwvliet, ook genoemd St Pieter of ter plaatse „Sinte Piere”, verband houdend met de aldaar gelegen vroegere bezittingen van de St Pieters Abdij te Gent. De laatste burgemeester van de v.m. gemeente, waartoe ook de buurtschap St Pieter behoorde, was J. C. Everaars van 1946-1966.

Schoondijke: nadat in 1652 het tweede gedeelte van de Generale Prins Willempolder was bedijkt, werd op het kruispunt van de toen zo genoemde Heerenweg en Willemsweg een bebouwing gesticht, die Willemsdorp — naar Stadhouder Willem II — werd genoemd. De herinnering aan de in deze omgeving door overstroming vergane parochie Schoondijke bleef echter zo levendig dat alleen laatstgenoemde naam ingang vond.

Het dorp is van oorsprong zeer geometrisch van opzet; een vierkant stratennet (zijden lang 160 m), waarin een dorpsplein van 50 m in het vierkant lag, was de kern. Bij de oorlogshandelingen van 1944 werd het

dorp zwaar geteisterd (206 panden verwoest, 70 zwaar beschadigd), maar spoedig volgde herbouw. Het vierkante dorpsplein werd nu uitgebreid tot een rechthoekig als „Brink” bedoeld plein met zijden van 300 m en 50 m. De nieuw gebouwde kerk vormt de afsluiting van de Brink aan de noordzijde, zie schets in fig. 212.

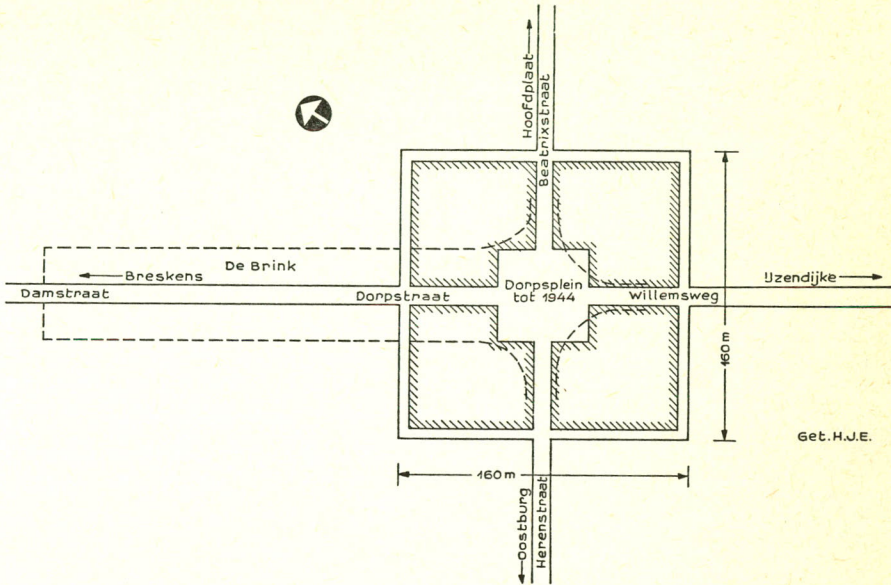

fig. 212. Het dorpsplein van Schoondijke tot 1944 en „De Brink” (met streeplijn) na de wederopbouw.

Tot de v.m. gemeente Schoondijke behoorden de buurtschappen Sasput (in het noordoosten van de Prins Willempolder waar een sas of sluis was gebouwd), Steenhoven, Scherpier en Tragel. De laatste burgemeester was J. C. Hoftijzer van 1960-1967.

Waterlandkerkje is het dorp gelegen op de driesprong van de polders Gouden, Oude Passageule en Vrije. Het omliggende land, te weten: de parochie St Nicolaas in de Oudemanspolder met de parochies St Cathelijne bij Oostburg, St Margriete en St Jan in Eremo (beide thans in België gelegen) dat al meermalen overstroomd en herdijkt was werd in 1622 nogmaals onder water gezet. Toen de (Groote) Oudemanspolder in 1652 werd herdijkt was de oude Heerlijkheid Waterland in drie delen gescheiden; in het tegenwoordige België ontstond toen het dorp Oudeman. Maar de 13e-eeuwse (vervallen) kerk van Waterland-Oudeman stond op „Staaten Bodem”, dichtbij de grensscheiding van 1664, in de buurtschap Goed Leven³⁷⁴) of Het Groene Woud (zie fig. 49). De aan St Nicolaas gewijde kerk werd in 1657 hersteld en daarna aan de protestanten in

gebruik geven (of werd door hen in gebruik genomen). Dat gaf in 1668 aanleiding tot onverkwikkelijke en bloedige gebeurtenissen met andersdenkenden, waarbij de predikant zo werd toegetakeld dat hij overleed en de kerk werd geplunderd.³⁷⁵) In 1669 werd een nieuwe kerk gesticht bij de bovengenoemde driesprong; op de kerk staat het jaartal 1674. Dat was het begin van het dorp Waterlandkerkje waarvan de naamsoorsprong dus wel duidelijk is. De kerk werd in 1708 door de Fransen in brand gestoken maar spoedig herbouwd. De jongste restauratie is van 1958. Tot de v.m. gemeente, die volgens aanduiding op een stenen piramidevormige paal op het redouteplein in het dorp, van 1796-1970 heeft bestaan, behoorden de buurtschappen Bakkersdam, Klein Brabant, Turkeye, de Keizer en Slepershaven; de laatste burgemeester was M. J. Verbrugge, die deze functie vervulde van 1942-1964.

Zuidzande was in 1290 een eiland ten zuidoosten van Cadzand.³⁷⁶) Toen de Zuidzandepolder, ontstaan uit een aantal „beginnen” (zie par. 4, hfdst. II) zijn huidige vorm had gekregen, moet al vroeg aan de zuidoostelijke rand, op een driesprong van dijken (Zuidzandepolder-Capellepolder en Christoffelpolder) het dorp Zuidzande zijn verrezen. Behalve dat de kerk aan St Christoffel, de patroon der schippers, was gewijd, is van de historie slechts weinig bekend. Tot de v.m. gemeente behoorden o.a. de buurtschappen Oostburgsebrug en Slikkenburg. De laatste burgemeester was J. H. Ph. de Wilde, die deze functie vervulde van 1965-1970.

O o s t Z e e u w s c h V l a a n d e r e n

De voornaamste wooncentra in Oost Zeeuwsch Vlaanderen zijn de steden Terneuzen, Axel, Philippine, Sas van Gent en Hulst, die eertijds als vestingwerken een rol van betekenis hebben vervuld.

Terneuzen Terneuzen, thans de belangrijkste havenplaats in Zeeuwsch Vlaanderen, schijnt voor het eerst te zijn vermeld in 1325 onder de naam *ter Nose*,³⁷⁷) waaruit dan tenslotte het huidige Terneuzen is ontstaan. Het bestaan van de Zoutvliet, een aftakking van de Blyée (later genoemd Oostvaart of Oude Vaart), een gekanaliseerde waterloop van Gent-Overslag en Axel naar de Honte, is daarbij volgens Wesseling van belang geweest. We concluderen hieruit dat de eerste bewoners aldaar een nauw aan de scheepvaart verwante functie moeten hebben vervuld. Zo was er omstreeks 1375 een kapelletje voor zeevarenden waarvan waarschijnlijk in de vergane parochie „Vremdyc of Willemskerke” de moederkerk stond. In 1570 is o.a. sprake van onderhoud van de rabatten (sluisdeuren), sluisen en toebehoren te Terneuzen.³⁷⁸)

De Oude Vaart was echter in verval gekomen toen na het ontstaan van de Braakman in 1376, ruim een eeuw later in die ver landinwaarts

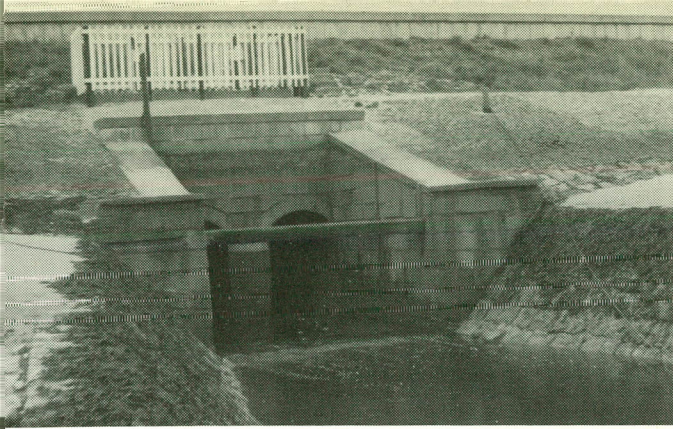

fig. 192.

De Groedsche sluis (bij Nieuwesluis), in 1969 gesloopt. Sindsdien is ter plaatse een gemaal in bedrijf gesteld.

fig. 193.

Binnensluis bij Campen in de noordwest hoek van de Stoppeldijkpolder, waar tot 1850 een zeesluis en eerder (tot 1645) de haventogang naar Hulst was. Midden onderaan de foto is de binnensluis van de Willem III-polder.

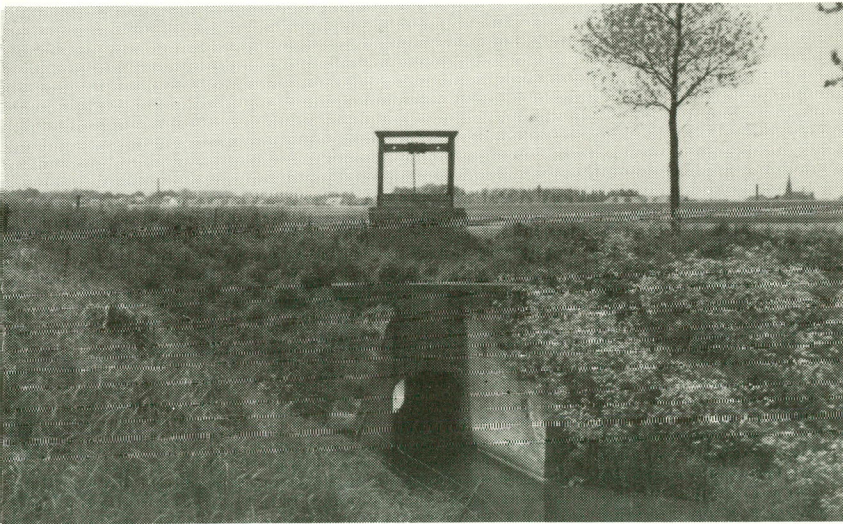
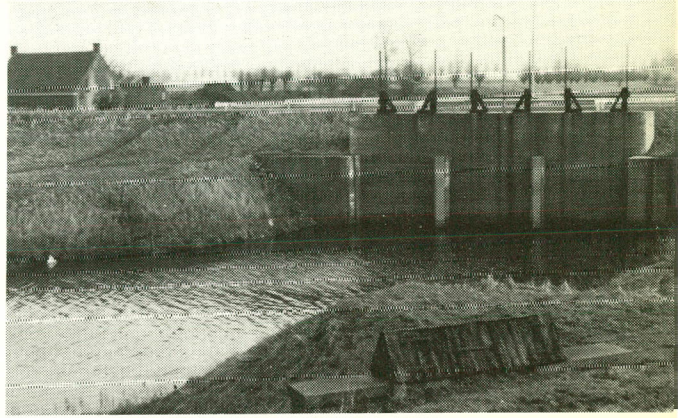

fig. 201.

Binnensluis, afsluitbaar met schuif tussen de Zandpolder en de Noorddijkpolder ten zuiden van Walsvoorden.

fig. 195.

Vervallen suatiegeul aan de Elizabethpolder bij Biervliet langs de Westerschelde aan de westzijde van de Braakman.

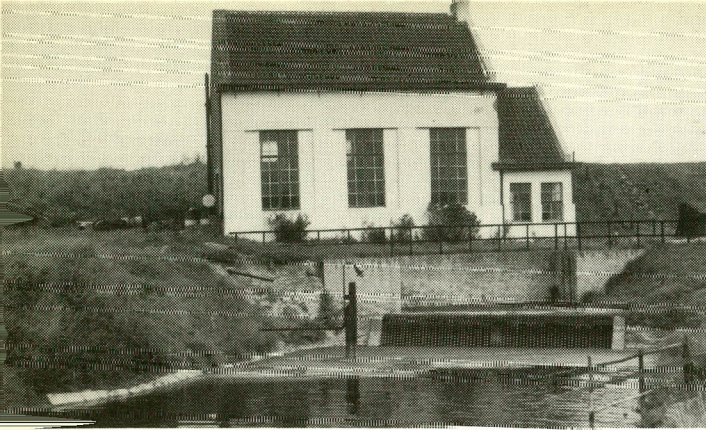

fig. 196.

Gemaal in 1928 gebouwd aan de Zwartepolder; in 1971 buiten bedrijf gesteld.

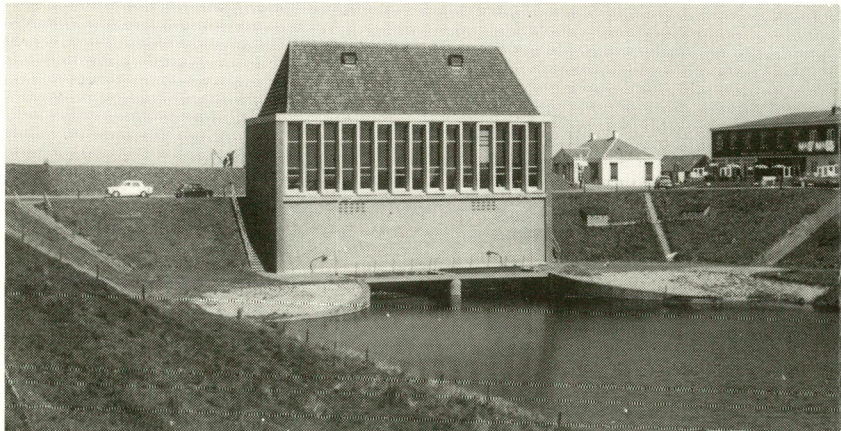

fig. 198.

Gemaal te Cadzand gezien aan de landzijde. In 1964 gesticht.

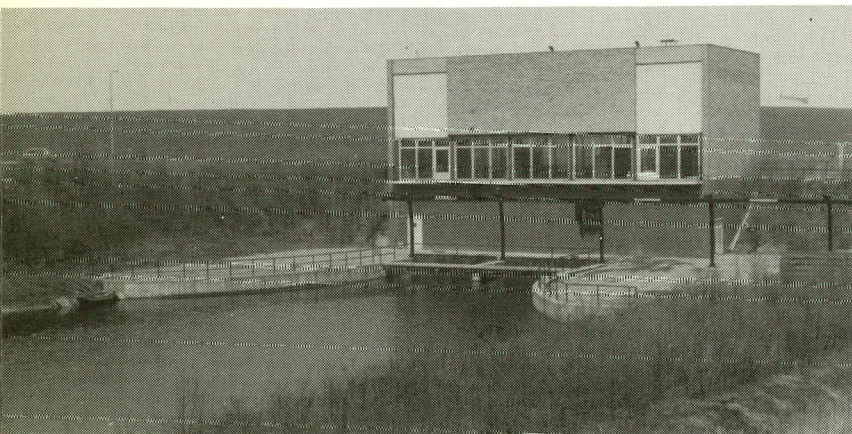
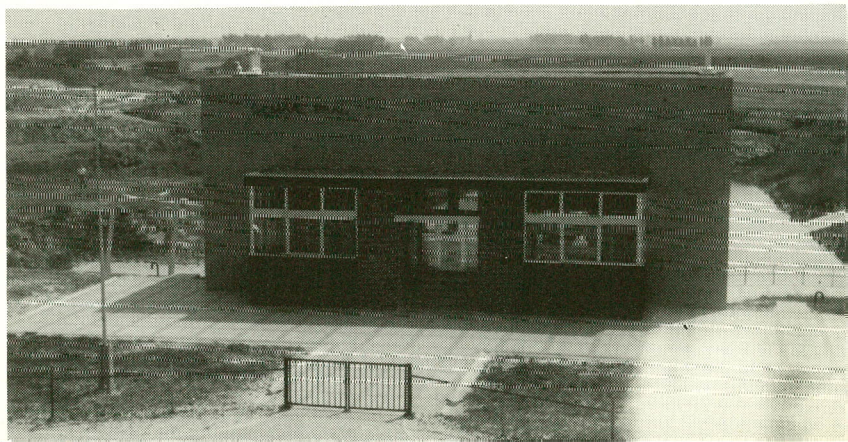

fig. 199.

Gemaal Campen onder Stoppeldijk, op 20 september 1967 in bedrijf gesteld. Gezien vanaf de landzijde.

fig. 200.

Gemaal Paal in september 1971 in bedrijf gesteld. Gezien vanaf de rivierzijde.

reikende doorbraak, vanuit de Honte een nieuwe natuurlijke vaarweg naar Gent tot ontplooiing was gekomen. Maar Terneuzen bleef van belang voor de verdediging zowel te land als te water. Op 23 april 1584 werden zelfs stadrechten verkregen van Prins Willem van Oranje en omstreeks 1600 was Terneuzen een voltooid vesting.³⁷⁹) Er waren drie poorten: de Waterpoort (afgebroken in 1944), de Polderpoort of Westpoort en de Landpoort of Triniteitspoort of Zuidpoort (omstreeks 1785 gesloopt). Door de oorlogshandelingen in de 16e en 17e eeuw werd Terneuzen in zijn ontwikkeling belemmerd. De oorlog met de Fransen en de inlijving van Staatsvlaanderen bij Frankrijk in 1795 alsmede de verwickelingen daaromheen bevorderden de ontwikkeling van Terneuzen evenmin. In-grijpende veranderingen van het stadsbeeld volgden toen in 1825/27 de nieuwe verbinding van Gent via Terneuzen naar de Westerschelde tot stand werd gebracht en toen in 1833/39 opnieuw vestingwerken werden aangelegd met het oog op de Belgische opstand.

Als men de uitgebreide historische beschrijving van Terneuzen van dr J. Wesseling raadpleegt komt men tot de conclusie dat Terneuzen in de 19e eeuw zijn dieptepunt bereikte. Vooral de laatste decennia, nadat Terneuzen de jongste wereldoorlog vrij goed had doorstaan en in 1959 werd aangewezen als ontwikkelingskern, maakt de stad een snel groeiende ontwikkeling door.

Sinds 1 april 1970 is de gemeente Terneuzen aanmerkelijk uitgebreid door grenswijziging (zie fig. 31). De laatste burgemeester J. C. Aschoff van de v.m. gemeente werd na de samenvoeging in 1970 burgemeester van de nieuwe gemeente Terneuzen. Met de bouw van een modern stadhuis, ontworpen door prof. J. B. Bakema (arch.bureau v. d. Broek en Bakema) te Rotterdam werd in 1969 een begin gemaakt. Op dinsdag 9 mei 1972 is het stadhuis, dat in fig. 213, p. 393 is afgebeeld, feestelijk geopend. Fig. 214, p. 393 toont de stad Terneuzen in 1959, gezien vanaf de watertoren.

Terneuzen, stad van de Vliegende Hollander, is het devies van een in 1971 gevormde stichting, die plannen ontvouwde om de stad te promoveren als stad waar kapitein Willem van der Decken, de legendarische gezagvoerder van de Vliegende Hollander, gewoon heeft. Mede ter ere van de Terneuzense reders werd op 11 mei 1972 op de gedempte oostsluiskolk het beeld van de Vliegende Hollander — een stalen zeilschip — onthuld. Het monument werd ontworpen door P. Griep; hij werd met Marie Cecile Moerdijk — bekend zangeres afkomstig uit het Zeeuwsvlaamse Zuiddorpe —, die bij de feestelijke onthulling „Het lied van de Vliegende Hollander” van dr Tjaard de Haan, ten gehore gebracht, ingelijfd in het „Gilde van de Vliegende Hollander”.³⁸⁰)

Tot de v.m. gemeente Terneuzen behoorden de buurtschap Driewegen en een gedeelte van het industriedorp Sluiskil. Sluiskil kreeg in 1907 een brugverbinding voor gewoon verkeer (er was tot 1907 alleen een spoorbrug) over het kanaal Terneuzen-Gent, mede door de activiteiten van een aktiecomité, dat daarvoor zelfs naar de toenmalige minister ir C. Lely in Den Haag was gereisd om daar te pleiten de voorgestelde brugver-

binding bij Driekwart te herzien en de brug bij Sluiskil te bouwen. Na een persoonlijk bezoek van de minister aan Sluiskil werden inderdaad de plannen herzien; Sluiskil kreeg een brug, die men de Minister Lelybrug noemde en van 1907 tot 1968 dienst heeft gedaan. In het kader van de kanaalverruiming werd in 1968 bijna 1,5 km noordelijk van Sluiskil een nieuwe brug geopend; bij Sluiskil kwam een pontveer, maar de Sluiskillenaars konden de oude brug niet vergeten. Het was de vitale tachtiger Honoré J. Colsen (o.a. bekend door zijn acties voor vrije veren over de Westerschelde en daarvoor op 13 juni 1958 met een uitgebreide delegatie naar Den Haag trok), die ijverde voor oprichting van een „Lely”-monument. Op 15 augustus 1970 werd op het ir Lelyplein in Sluiskil door ir A. Lely, zoon van de vroegere minister, het minister Lely-monument onthuld. Het is samengesteld uit een stuk natuursteen van de oude brug en bevat het opschrift: „Zij begonnen — wij gaan verder” met daaronder de namen: minister Lely, Chef Lammens, A. Kooman, T. Fermont; het gedenkteken kwam tot stand door veel vrijwillige medewerking van de dorpsgemeenschap.

Axel Toen men in het afgelopen decennium bezig was om Axel te moderniseren, waarbij o.a. de oude stadskern werd gesaneerd, was dat voor de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.) aanleiding om in de jaren 1963/67 een aantal opgravingen te verrichten. Behalve talrijke stukken bewerkte vuursteen uit de Steentijd, gevonden in de bouwput van het bejaardencentrum „De Vurssche” bleek verder dat slechts van „enige Romeinse activiteit” rond Axel kon worden gesproken; in de Karolingische tijd was er sprake van enige bewoning maar uit de vroegste Middeleeuwen werd niets gevonden. Uit de bodemprofielen werd geconstateerd dat in de jaren tussen 1000 en 1400 de bevolking snel moet zijn toegenomen.³⁸¹) Bij de bodemonderzoekingen werden onder meer de funderingen van het Hof van de heren van Axel en van het Axelse Schepenhuis uit de 14e eeuw blootgelegd, terwijl een hoeveelheid restanten van eenvoudig aardewerk, voornamelijk uit de naastliggende gracht, is opgedolven.

Overigens is Axel bekend als één der oudste plaatsen in Oost Zeeuwsch Vlaanderen. Het was ds J. Scharp, die in 1787/88 de eerste geschiedkundige beschrijving van Axel had samengesteld in zijn „Geschiedenis en Costumen van Axel”. In 1966 verscheen van dr J. Wesseling een lijvig boekwerk gewijd aan de Axelse geschiedenis; de schrijver had hiervoor geput uit vele nog nooit uitgegeven stukken,³⁸²) aanwezig in Nederlandse en Belgische archieven.

Maar hoewel Wesseling zich aansluit bij Warnkönig,³⁸³) die beweert dat Axel in 1183 stadsrechten verkreeg, zijn anderen van mening dat dit eerst in 1213 het geval was en gronden dit op een handschrift van

Karel V. Dat stuk zou echter alleen betrekking hebben op een vernieuwing van de stadsprivileges. Hoe het ook zij, in 1963 is in Axel het 750-jarig bestaan van de stad gevierd.

De stad was in de middeleeuwen door handel en scheepvaart snel in belangrijkheid toegenomen, maar door oorlogen en stormvloedden werd veel verwoest. In de 16e eeuw kwamen Axel en Terneuzen op één eiland te liggen en dan nog met vele beschadigde dijken. Verovering van de stad Axel, dat in 1583 de zijde van Parma had gekozen, geschiedde door Prins Maurits in 1586. Vanaf die tijd bleef het lang één der Vlaamse vestingsteden. In 1588 kwam Axel onder het meergenoemde *Committimus*, evenals Biervliet en Terneuzen.

Onder Prins Maurits werden nieuwe vestingwerken gebouwd, die in 1601 gereed waren; er was toen een Noordpoort of Landpoort en een Waterpoort. De vestingwerken leden grote schade door de stormvloedden van 1606 en 1609, maar de vesting kon worden hersteld. Na de vrede van 1648 kwamen de defensiewerken in verval en werden pas opnieuw in staat van verdediging gebracht tijdens de oorlog met Frankrijk en Engeland in 1672. Axel kwam daar echter goed van af. In 1747 werd de stad bezet tijdens de Oostenrijkse Successie-oorlog totdat de Vrede van Aken op 18 oktober 1748 weer de vrijheid bracht.

Ook tijdens de Franse bezetting van 1795-1814 heeft Axel het zwaar te verduren gehad, daarna had het als vesting afgedaan. De poorten werden spoedig (1816) vervangen door twee aarden dammen.³⁸⁴) Bij de Belgische opstand van 1830 kwam Axel nog enige weken in beroering terwijl latere pogingen van Belgische troepen om Axel in bezit te nemen werden verhinderd.

Bleef verder de oorlog 1914/18 beperkt tot mobilisatie met toch wel veel strubbelingen in het nabije grensgebied, anders was het in de oorlog 1940/44, die Axel niet ongemerkt voorbijging. Het Poolse leger onder bevel van luitenant-kolonel Szydlowski bracht in september 1944 de bevrijding.

Tot de v.m. gemeente Axel behoorden het dorp Sluiskil (ged.) en de buurtschappen: Axelse Sassing, Drie Schouwen, Kijkuit, Schapenbout, Het Spui, Steenovens, Vaartwijk, Watervliet en Magrette.

Magrette: in Van Dale's Groot Woordenboek der Nederlandse Taal staat: een land beweiden, laten afgrazen; zij mochten de dijk met hun beesten etten. Een andere mening³⁸⁵) is dat Magrette afkomstig is van „magere etten”. Het zou dan terug te brengen zijn tot magere gronden (zandgronden). Dit komt wel overeen met de aanduidingen: „Marcquette landt, thiende vrij” en „marcquette moer”, aangegeven tussen Zuiddorpe en Wachtebeke (B.) op een kaart uit het Staatsarchief in Gent.³⁸⁶) Dat zou wijzen op uitgemoerde dus ook op magere gronden. In tegenstelling met bovenstaande wordt Magrette door sommigen afgeleid van Margriet, Margaretha.

De laatste burgemeester M. K. van Dijke van de v.m. gemeente werd

na de samenvoeging in 1970 burgemeester van de nieuwe gemeente Axel, en bleef dit tot zijn vertrek op 15 augustus 1973.

Philippine

Philippine is als stad één der jongste van Zeeuwsch Vlaanderen. Koning Philips de Schone, hertog van Bourgondië, gaf in 1505 aan ridder Jeronimus Laurijn (die aan het hof van Philips hoge ambten bekleedde)³⁸⁷) octrooi tot het stichten van een nederzetting, — *d'une ville ferme* — aan de bijna meest zuidelijk gelegen oever van de Braakman, thans de noordelijke hoek van de St Pieterspolder. Laurijn noemde de plaats naar koning Philips de Schone. Het jaar daarop (1506) werd door dezelfde Laurijn de aangrenzende Philippinepolder bedijkt.

Als stad kwam Philippinne niet tot die bloei, die men ervan verwacht had. De aan de Braakman gebouwde stad kreeg al spoedig na de stichting aanvallen van het water te verduren, terwijl de 80-jarige oorlog voor het tot bloei komen evenmin bevorderlijk was. Het werd wel een vestingstad. Parma bouwde er omstreeks 1583 een eerste schans,³⁸⁸) de St Philipschans, die in 1600 door Prins Maurits werd veroverd, vervolgens weer in Spaanse handen viel tot Prins Willem Frederik van Nassau in september 1633 de Spanjaarden, door beschieting vanaf de zeezijde, tot overgave dwong. De vestingwerken werden toen uitgebreid; men bouwde het fort Hoog Philippine, ook wel genoemd „Het Kasteel”³⁸⁹) ter onderscheiding van Laag Philippine. Een aanval der Spanjaarden op 8/9 mei 1635 werd met hulp van versterking uit Vlissingen en van troepen onder graaf Willem Lodewijk van Nassau, afgeslagen. In 1643 werd de vesting nogmaals belangrijk uitgebreid en was daarna enkele malen een basis van waaruit de Staatsen tegen de Spanjaarden opereerden. De vesting had een Landpoort en een Waterpoort, de onderscheidene bolwerken kregen namen als: Zelandia (aan de westzijde, in 1881 nog aangeduid als het zgn. Noorwegen, zie par. 26 van hfdst. II onder Vergaertpolder), Justitia, Meyland en Castilië.³⁹⁰)

Nadat in de volgende eeuw de Fransen de vesting bijna twee jaar (1747/49) hadden bezet, werden later onder het Franse Bewind van 1795/1814 de vestingwerken merendeels opgeruimd.

Nadat de Belgische opstand van 1830 tot gevolg had dat Philippine tot 1839 een garnizoen kreeg ter beveiliging tegen de Belgen, vonden in het daarna rustig geworden Philippine in de tweede helft van de vorige eeuw andere activiteiten plaats. Het werd een mosselcentrum van betekenis (zie par. 2, hfdst. V en par. 1, hfdst. VI). Sinds Philippine in 1952 definitief van het Scheldewater werd afgesloten zijn ook die activiteiten verdwenen (eigenlijk al sinds 1940). Maar zonder haven en zonder schepen, de mosselrestaurants zijn gebleven. Straatnamen als Kasteelstraat, Castiliëstraat, Ravelijnstraat, Bastionstraat en Markiezenstraat blijven een herinnering aan de stad Philippine als vesting.

Nieuwe bestemmingsplannen worden thans gerealiseerd, moderne bungalows verrijzen uit de grond; de v.m. haven en spui kom zijn volgebouwd, zelfs bestaan bouwplannen voor de aangrenzende Mosselpolder.

Tot de v.m. gemeente behoorden de buurtschappen Isabellahaven en het aan de Nederlands-Belgische grens gelegen buurtschap de Posthoorn (zie par. 3 van dit hoofdstuk). De laatste burgemeester was P. J. L. van Hoek, die deze functie vervulde van 1946-1964 († 11-12-1964).

In de vaarweg naar de Hont of Westerschelde vanuit Gent werden ongeveer 21 km ten noorden van die stad door de Gentenaren het Zoute Spey en het Zoete Spey oftewel de Sassen of sluizen gebouwd; die werken werden in 1563 in gebruik genomen. Voor dergelijke kunstwerken is bedieningspersoneel nodig zodat het voor de hand lag dat aan de Sassen woningen werden gebouwd. Dat was voor neringdoenden op hun beurt weer een reden zich daar te vestigen. Het is duidelijk dat zo geleidelijk aan naarmate de scheepvaart intensiever werd de plaats Sas van Gent is ontstaan. De 80-jarige oorlog was echter niet bevorderlijk voor de economische ontwikkeling, wel voor de vestingbouw. De watergeuzen belemmerden de scheepvaart op de Westerschelde; zij vernielden ook de Sassen te Sas van Gent. In de korte tijd dat de plaats bij de Staatsen hoorde werd met de aanleg van de eerste vestingwerken begonnen. De Spanjaarden, die in 1583 in Sas van Gent en omgeving terugkeerden, gingen de bouw van de vesting voltooien. In 1644 volgde verovering door Frederik Hendrik; omdat men deze post als zeer belangrijk beschouwde, werden de fortificatiën andermaal versterkt en uitgebreid.

In het midden van de 18e eeuw worden de vestingwerken beschreven als: „van een „grootte uitgestrektheid. De Wal van dit steedje heeft omtrent een uur gaans in zijnen „omtrek. Hij is van zeven Bolwerken, zes Ravelijnen, eenige Lunetten, eene wijde en „diepe Graft en eene goede Kontrescharp voorzien. De Haven der stad loopt er midden „door”.³⁹¹⁾

De vesting was enige malen een trefpunt van gevechtshandelingen. De Fransen namen de stad in 1747 na een zesdaags beleg voor bijna twee jaar in bezit.³⁹²⁾ Na de verwikkelingen in de Franse periode (1795-1814) onderging Sas van Gent een grondige verandering door het graven van het kanaal naar Terneuzen in 1825/27. Veel van de vestingwerken moesten toen worden gesloopt. Sluis en kanaalwerken bepaalden van toenaf voor een groot deel het beeld van Sas van Gent; de sluis- en kanaalwerken zijn sinds de eerste aanleg meermalen gewijzigd, laatstelijk in de periode 1961-1968, waarbij o.a. de sluizen zijn opgeruimd.

Sas van Gent heeft in 1970 zijn herkomst eer aangedaan door het nieuwe culturele centrum (vroegere gemeenteschool herbouwd voor f 650.000), geopend op 16 juni 1970, de naam „De Speyen” te geven. De laatste burgemeester R. A. J. den Boer van de v.m. gemeente werd

benoemd als burgemeester van de nieuwe gemeente Sas van Gent, samengesteld uit de v.m. gemeenten Sas van Gent, Philippine en Westdorpe. Sinds 10 februari 1973 wordt deze functie vervuld door drs W. R. V. Dusarduijn.

Hulst We begonnen de korte beschrijving der Zeeuwsvlaamse steden met Aardenburg in het westen en eindigen met de Reijnaertstad Hulst in het oostelijk deel.

Ofschoon in verschillende publikaties aanwijzingen voorkomen, die wijzen op een ontstaan van Hulst vóór de middeleeuwen, is nimmer aangetoond in welk jaar dit is geschied. Ook volgens de in 1972 verschenen studie over Hulst (waarin de schrijver P. J. Brand uit vele bronnen geputte en nog niet eerder gepubliceerde gegevens op deskundige wijze heeft verwerkt) is het tijdstip van ontstaan duister.³⁹³)

Zo wordt dan de naam Hulst reeds genoemd in een charter van 984;³⁹⁴) gelegen aan de oostzijde van de Vier Ambachten, zou daar in de 10e eeuw reeds „een sterke burcht” hebben gestaan, waaromheen dan aanvankelijk een buurtschap zou zijn verzezen, die zich snel uitbreidde en in 1170 door graaf Philips van den Elzas in bescherming werd genomen.

De Hulsterse kooplieden, schippers en vissers moeten reeds in de 12e eeuw ondernemende, wilskrachtige mensen zijn geweest, schrijft de gemeente-archivaris van Hulst in 1930.³⁹⁵) In 1180 hadden nl. de ingezetenen van Hulst van de Vlaamse graaf Philips van den Elzas, het voorrecht ontvangen, vrij en ongehinderd met hun scheepjes vol koopwaren alle wateren van geheel Vlaanderen te bevaren of wel met hun wagens, beladen met allerlei voortbrengselen alle landwegen te bereizen.³⁹⁶) Dit voorrecht werd beschouwd als verkregen stadsrechten; daarom werd in 1930 het 750-jarig bestaan van Hulst feestelijk gevierd. Volgens Brand werd volgens het originele charter van Philips (1180), dat door brand verloren ging maar door Margaretha van Vlaanderen in 1270 opnieuw werd bevestigd, aan Hulst „vrijdom van tol door geheel Vlaanderen, uitgezonderd van de tol van St Omaars” verleend; Brand wil dit eveneens als het verkrijgen van het Hulsterse stadsrecht zien.³⁹⁷)

Na de verkregen stadsrechten breidde de handel in Hulst zich uit; vooral de zoutnering, waarvoor de grondstoffen in de „Hulsterse Moeren” rijkelijk waren te vinden, bloeide. De *Zélandia Illustrata* spreekt van meer dan negentig zoutketen in Hulst. Ook de lakenweverij en het vervaardigen van de rode kleurstof uit de meekrap was voor Hulst van grote betekenis.

De oorlogen in Vlaanderen in het midden van de 15e eeuw en vooral de strijd tussen Philips van Bourgondië en de Gentenaars waarbij Hulst in 1452 werd verwoest, waren aanleiding dat de stad in de tweede helft van de 15e eeuw van wallen werd voorzien. Hulst kreeg toen vier poorten: de Potterspoort, de Asschepoort, de Hospitaal- of Gentsche poort en de

Begijnpoort. In 1506 werd bovendien begonnen met de bouw van de zgn. „Dobbele Poort”; bij opgravingen onder leiding van de wethouder P. J. Brand werden de restanten van deze poort in 1956 ontdekt. Door de onvermoeide ijver van de Hulsterse wethouder werd in de periode 1957-1965 het bouwwerk blootgelegd en deels gereconstrueerd, zie fig. 215, p. 393. Ter plaatse is het volgende vermeld:

„Land- en Waterpoort, genoemd „Dobbele- of Bollewerckpoorte”, onderdeel van de Middeleeuwse vesting en haven van Hulst. Gebouwd in 1506 e.v. jaren door Dominicus de Wagemaker en uitgebreid door Laureyns Keldermans. Verwoest door kanonvuur tijdens het beleg van 1596, waarbij aartshertog Albertus van Oostenrijk de stad op Prins Maurits veroverde. In 1618 bij de bouw van de huidige vesting met aarde bedekt en in 1957 en volgende jaren ontgraven”.

Behalve door verschillende oorlogen met Gent, waarvan de laatste in 1491 plaatshad toen Hulst enige maanden door de Gentenaren werd bezet, heeft de stad ook veel te lijden gehad van de 80-jarige oorlog: in 1583 veroverd door de Spanjaarden, in 1591 door Prins Maurits herwonnen, in 1596 weer door de Spanjaarden bezet om tenslotte in 1645 door Frederik Hendrik te worden heroverd. In de oorlog 1672/78 lieten de Fransen de stad ongemoeid; in de Spaanse successieoorlog werd een Franse aanval in 1702 afgeslagen. Daarentegen wisten de Fransen in de Oostenrijkse successieoorlog de stad in 1747 gemakkelijk in handen te krijgen; de bezetting duurde tot 1748. Nogmaals volgde bezetting door de Fransen in de periode 1794-1814; daarna moest Hulst in 1830 nog een korte zesdaagse bezetting ondergaan van Belgische opstandelingen onder leiding van een zekere Ernest Grégoire.

Tenslotte moest ook Hulst het lot van de Duitse bezetting doorstaan. In de periode van 21 mei 1940 toen de eerste Duitsers in de stad verschenen tot 19 september 1944 toen de laatste bezetters verdwenen, is er veel gebeurd wat niemand herhaald zou willen zien. Brand heeft het beschreven in zijn meergenoemde uitgave over Hulst.

De troebelen van het begin der 17e eeuw zullen wel de aanleiding zijn geweest dat de vesting in die tijd werd vernieuwd. De oude poorten zijn verdwenen; men bouwde in 1619/20 de Dubbele poort aan de noordzijde van de stad ter vervanging van de bovengenoemde „Dobbele poort”. Ook de huidige Gentse poort, waarbij in onze tijd het Reinaertmonument is opgesteld, dateert uit die tijd. De huidige Bagijnpoort is aan de noordoostzijde van de stad gebouwd. De gave en hoge vestingwallen met een kruinshoogte van N.A.P. + 7 m à 10 m sluiten, onderbroken door rave-lijnen en verschillende bastions, aan op de drie laatstgenoemde poorten; het geheel, omgeven met een gordel van ongeveer 3 km vestinggrachten vormt een sieraad voor Hulst. De vesting Hulst werd ingevolge K.B. d.d. 12 juni 1816, nr 65 aan de dienst der Domeinen overgedragen. In 1821 werden de wallen van de stad en linie van Hulst in erfpacht aan het

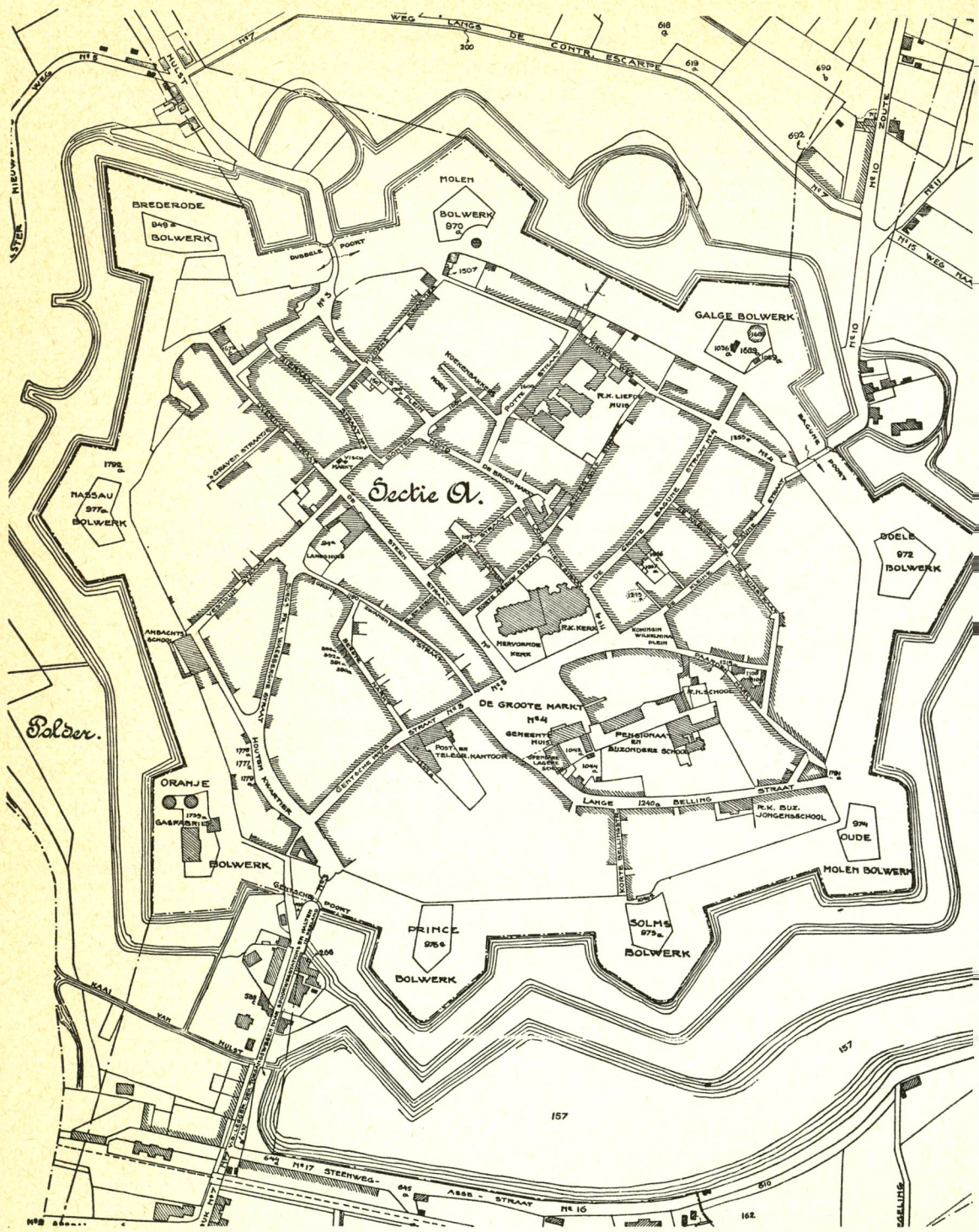

fig. 216. De „bolwerken” van Hulst volgens een kadastrale kaart van 1927.

stedelijk bestuur overgegeven waarna in 1845 verkoop aan de stad Hulst volgde.³⁹⁸) In fig. 216 is de situatie van de huidige „bolwerken” van Hulst getekend.

Behalve de genoemde vestingwerken mogen enkele markante gebouwen niet onvermeld blijven. De St Willibrorduskerk, als parochiekerk reeds aanwezig in de 13e eeuw, meermalen door brand geteisterd, verwoest, herbouwd en uitgebreid, domineert in de Hulsterse omgeving. Op een gedenkplaat in de kerk zijn de belangrijkste gebeurtenissen van het bouwwerk vermeld:

„In liefde gebouwd 1200-1534,
in droefheid verlaten 4 november 1645-6 april 1807,
als simultaankerk verdeeld 1807-1931,
met vreugde herkocht 25 oktober 1929,
in dankbaarheid geconsacreerd 31 mei 1933,
in luister hersteld en voltooid 1931-1935,
tot basiliek verheven 22 juni 1935,
in liefde heropend 24 oktober 1935,
blijft deze kerk van St Willibrord de glorie van dit volk”.

In de jongste wereldoorlog werd de toren op 17 september 1944 kapotgeschoten. De nieuwe spits werd in voorgespannen beton uitgevoerd (zie fig. 217, p. 393), waaraan sommige Hulstenaren wel moesten wennen.

Een ander markant bouwwerk is het stadhuis. Het eerste stadhuis dateerde uit de 15e eeuw en werd in 1485 door de Hulstenaren zelf in brand gestoken om verlost te worden van een Engelse bezetting, die daar in opdracht van de Gentenaren zat. Herbouw volgde eerst in 1528/34 door de Mechelse bouwmeester Laureyns Keldermans; het gebouw is thans nog altijd de zetel van de bestuurders van Hulst. De jongste restauratie vond plaats in 1949 door de architecten G. J. Sturm en ir H. de Lussanet de la Sablonière. Verder kunnen nog genoemd worden het Refugium (uitwijkplaats voor monniken) van de Abdij Ter Duinen in de Steenstraat, in de 17e eeuw ook wel bekend als het Prinsenhuis (thans eigendom van de gemeente), en het Landshuis dat onder „Polderhuizen” (hfdst. II) reeds ter sprake kwam.

De laatste burgemeester P. J. G. Molthoff van de v.m. gemeente werd in 1970 burgemeester van de nieuwe gemeente Hulst, die met de v.m. gemeenten St Jansteen, Clinge, Graauw en Langendam is samengevoegd.

Oost Zeeuwsch Vlaanderen telt nog vele andere wooncentra als dorpen en buurtschappen, ongeveer driemaal zoveel als ten westen van de Braakman. We zullen ze hierna in alfabetische volgorde van de v.m. gemeenten vermelden.

Clinge is een Nederlands-Belgische grensplaats ten zuidoosten van Hulst. De bijna twee km lange dorpsstraat met lintbebouwing strekt zich grotendeels uit ten noorden van grenspaal 275 op Nederlands gebied in de Clingepolder; in België spreekt men dan van „De Klinge”. De

Overige
plaatsen

Nederlandse v.m. gemeente Clinge werd in 1815 gesticht; de daarna bedijkte Koningin Emmapolder (1897) werd grotendeels en de Louisapolder (1847), de Prosperpolder (1847) en de Hertogin Hedwigpolder (1907) geheel bij die gemeente gevoegd. De R.K. kerk, in 1876 gebouwd, „Gesteund door de milddadigheid van de oud-burgemeester Vercauteren”, werd gewijd aan de heilige Henricus.³⁹⁹)

Tot de gemeente behoorden de grensdorpen Kapellebrug, gelegen in het meest zuidelijk gedeelte van de Clingepolder en „vermoedelijk genoemd naar de kapel van St Joris, die in die polderhoek, toen genoemd de „Cleenen Moer” stond”, alsmede Nieuw Namen, ook bekend als De Kauter, gelegen op de Nederlands-Belgische grens in de meest oostelijke hoek van de Nieuw Kieldrechtpolder en grenst aan het Belgische Kieldrecht. De kerk (1860) in Nieuw Namen werd gewijd aan de heilige St Nicolaas.⁴⁰⁰) Wat betreft de bijzonderheden van de grondslag, waarop Nieuw Namen rust, daarover is reeds gesproken in hoofdstuk IV. Enkele buurtschappen, die bij Clinge behoorden, waren: Emmadorp, Prosperdorp, Roskam en Statenboom of Half End (zie fig. 31 en 74). De laatste burgemeester van de v.m. gemeente Clinge was P. V. M. Vercauteren, die deze functie van 1938-1964 vervulde.

**Graauw en
Langendam**

Van de v.m. gemeente *Graauw en Langendam* zetelde het bestuur in het dorp Graauw. Graauw was eertijds een parochie behorende aan de abdij van Ter Doest, daarna aan de abdij Ter Duinen. De landen van Graauw werden meermalen overstroomd waarbij het oude Graauw verloren ging. Na herdijking verrees het huidige Graauw aan de scheidingsdijk tussen de in 1682 herdijkte Melopolder en de in 1687 herdijkte Willem Hendrikspolder.

Tot de v.m. gemeente behoorden de buurtschappen: Boerenmagazijn, Duivenhoek, Krabbenhoek, Oude Kaai, De Paal, De Raap, Schelfhouts-
hoek (ook genoemd Scheldevaartshoek) en Zandberg, die zijn aangegeven in fig. 71. De laatste burgemeester was F. J. de Nijs, die deze functie vervulde vanaf 1960.

Hoek is één van de vele dijkdorpen, die Zeeland kent en is gebouwd aan de noordwesthoek van het Assenederambacht, op een driesprong van dijken waar de Loven-, de Kouden- en de Oud Westenrijkpolder samenkomen. De twee eerstgenoemde polders zijn in 1542/45 herdijkt uit de verloren Braakmangronden. Terugziend op de fatale overstromingen van de toen afgelopen eeuwen is het begrijpelijk dat de eerste „bewerkers” van de herwonnen poldergronden zich vestigden op het veiligste punt van het toenmalige eiland dat aanvankelijk uit de twee polders Loven en Kouden bestond. Die plaats was aan de luwzijde op de genoemde driesprong van dijken en ging eenvoudigweg de geschiedenis in onder de naam Hoek.

Tot de v.m. gemeente Hoek behoorden de buurtschappen Den Abeele, Boerengat, Hasjesstraat, de Knol, Wulpenhoek, Vingerling, Noordhoek en Mauritsfort. Laatstgenoemd fort werd in 1586 door Prins Maurits aangelegd ong. 1 km ten zuiden van Hoek aan de zuidoostelijke hoek van de Koudenpolder, als tegenwicht tegen het aan de overzijde van het Axelse Gat gelegen Philippine dat toen nog door de Spanjaarden bezet was. Na 1633 toen Philippine was veroverd is het fort al spoedig vervallen en bij een stormvloed zelfs voor een deel in het Axelse Gat gestort. Ter plaatse van het fort ontstond de buurtschap met dezelfde naam. De laatste burgemeester van de v.m. gemeente Hoek was A. F. Hanssens, die deze functie vervulde vanaf 1947.

Van de in 1817 gestichte gemeente *Hontenisse* (herinnerend aan Oud Hontenisse, verloren in 1508), die uit verschillende dorpen en buurtschappen bestond is het eerste wooncentrum ontstaan op de polder-scheiding van de Maria- en de Zandpolder. In die omgeving was reeds in de middeleeuwen het Hof ter Zande gebouwd (par. 13, hfdst. II) dat toebehoorde aan het klooster Ter Duinen bij Veurne. Het dorp kreeg de naam *Kloosterzande* hoewel er nooit een klooster gestaan heeft. Het ten noordwesten van Kloosterzande gelegen en daaraan grenzend woongebied Groenendijk vindt zijn oorsprong in een R.K. houten schuurkerk, die aan het eind van de 17e eeuw werd gebouwd aan de westelijke (groene) scheidingsdijk tussen de Zandpolder en de Mariapolder. Rond deze kerk ontstond van lieverlede bebouwing. De aan de Heilige Martinus gewijde schuurkerk brandde in 1751 af, werd vervolgens in steen herbouwd en in 1870/71 vervangen door de huidige R.K. kerk te Groenendijk.⁴⁰¹) Ze kwam herfst 1972 in het nieuws i.v.m. de bestrijding van de schadelijke boktor.

In Kloosterzande zelf bleef de oorspronkelijke kerk, hoewel rond 1600 als ruïne, maar enige jaren later weer opgebouwd, bestaan als dorpskerk voor de Protestanten. Het is een merkwaardig bouwwerk, gebouwd volgens de bouwwijze der Cisterciënzer monniken, met een koor uit de tweede helft der 13e eeuw.

Noordoostelijk van Kloosterzande verrees na de herdijking van de Noorddijkpolder in 1622 al spoedig een nederzetting, die uitgroeide tot het dorp Walsoorden met een haven en een aanlegplaats voor de veerdienst naar Zuid-Beveland. Langs de ongeveer 500 m lange polderweg — thans de Walsoordense straat — is in de loop der jaren een lint-bebouwing tot stand gekomen.

Andere dorpen, die tot de v.m. gemeente Hontenisse behoorden zijn Lamswaarde, Kuitaart en Ter Hole. Lamswaarde herinnert aan het vroegere „Lamsweerde” dat in 1242 aan de abdij van Baudeloo werd verkocht.

De kerk (R.K.) van Lamswaarde werd in 1873 gebouwd. Kuitaart en Ter Hole verreezen beide in de vorm van dijkbebouwing langs de over de polderdijken lopende weg tussen Kloosterzande en Hulst.

Verder liggen verspreid in en langs de diverse polders in dezelfde v.m. gemeente de buurtschappen: Baalhoek, Duivenhoek, de Eek, Hoefkensklijk, Knapaf, de Kraai of het Kraaike, Kreverhille, Kruisdorp, het Lammetje, Molenhoek, Noordstraat, het Oliekot, Roversberg, Rust Wat en Schuddebeurs. Zo'n buurtschap bestaat uit een groep huizen, meestal dijkwoningen, waarvan vele de laatste jaren als tweede woning worden gebruikt. De laatste burgemeester van de oude gemeente Hontenisse was C. J. van Hootegem, die deze functie vervulde van 1946-1964. Om verarring te voorkomen zij vermeld dat de huidige gemeente Hontenisse is ontstaan door samenvoeging van de v.m. gemeenten Hontenisse en Vogelwaarde.

St Jansteen is een vrij groot dorp, een paar km ten zuiden van Hulst gelegen, waar specifiek Zeeuwsvlaamse industrieën als vlasbewerking (annex textielindustrie) en klompenmakerijen zijn gevestigd. Bij de grensvaststelling in 1664 kwam de toenmalige baronie St Jansteen bij de noordelijke Nederlanden. De plaats is in sterke mate beïnvloed geweest door de verschillende belegeringen van Hulst. Zo liet b.v. „bij de nadering „der Franssen, generaal de la Roque, de commandant van Hulst, het dorp „op 26 april 1747, eigenlijk zonder enig nut, door gloeiende kogels in brand „schieten, zodat slechts de kerk en een paar huizen staande bleven”.⁴⁰²)

Het dorp heeft zich uitgebreid tot de Nederlands-Belgische grens; tot de v.m. gemeente behoorden de buurtschappen Absdale, Drie Hoefijzers, Heikant, 't Hoekje en een gedeelte van Kapellebrug. De laatste burgemeester was mr J. I. M. Reuser, die deze functie vervulde van 1953-1965.

Koewacht, één der Zeeuwsvlaamse centra van de vlasverwerkingsindustrie, is een Nederlands-Belgisch grensdorp waarbij de landsgrens gemarkeerd met grenspaal G.P. 289 midden door het dorp loopt. Het dorp omvat in feite vrijwel de gehele ong. 28 ha grote Oud Karnemelkpolder (nr 226).

Tot de v.m. gemeente Koewacht, die in 1970 werd ingedeeld bij de nieuwe gemeente Axel, behoorden de buurtschappen: Boshdorp, Fort Ferdinandus, Hazelarenhoek, Nieuwe Molen, Oude Molen, St Andries, 't Zand, Kruispad, Wouterij en het langgerekte dorp Heikant. De laatste burgemeester was G. C. E. M. Dierick, die deze functie vervulde van 1938-1964.

Overslag is eveneens een Nederlands-Belgisch grensdorp, het meest zuidelijk gelegen grensdorp in Zeeuwsch Vlaanderen. Ter plaatse zouden eertijds de schepen, die via de „Axelsche Soetevaart” of het „Axels Vaardeken”, in de richting van het Belgische Wachtebeke naar Gent